ΑΝΤΩΝΗ ΜΑΝΙΤΑΚΗ
ΕΝΤ. ΥΦΗΓΗΤΗ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΥ

ΑΝΑΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ» ΤΟΜΟΣ Η' 1982

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΥ

Τοῦ ΑΝΤΩΝΗ ΜΑΝΙΤΑΚΗ,
Ἐντ. Ὑφηγητῆ τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου
στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Διάγραμμα

— Προλεγόμενα στὴ μελέτη τοῦ ἰσχύοντος Πολιτεύματος
—Ἡ Προέχουσα θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ στὸ σύστημα καὶ ἡ ὑπεροχή του ἀπέναντι στὸν Πρόεδρο· ἕνας ὑπὸ ἀνάπτυξη «πρωθυπουργικὸς κοινοβουλευτισμός»
— Τὰ πλεονεκτήματα ἑνὸς νεότευκτου «πλειοψηφικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ»
—Ἡ κοινοβουλευτικὴ ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος ἀπὸ τὸν Κ. Καραμανλὴ καὶ ἡ σημασία της
— Προεδρισμός: μιὰ προοπτικὴ συνταγματικὰ ἀνέφικτη ἢ πολιτικὰ θνησιγενής
—Ὁποιαδήποτε ἑπομένως πορεία πρὸς τὸν «προεδρισμὸ» δὲν μπορεῖ νὰ οἰκοδομηθεῖ παρὰ στὴ βάση τῆς πολιτικῆς καὶ συνταγματικῆς ἀσυνέχειας.
—Ἀναζήτηση τῆς κυρίαρχης πολιτικὰ ἀντίθεσης καὶ ὁ ρόλος τῶν κομμάτων

> *«Τὸ Σύνταγμα ἐμπεριέχει, ἐξ ὁρισμοῦ, ἀντινομίες, καὶ ἀντιφάσεις εἶναι δηλαδὴ φορέας μιᾶς ἱστορικῆς δυναμικῆς».*
> *(Ἀ ρ. Μ ά ν ε σ η ς, Συνταγματικὸ Δίκαιο, I, 1980 σ. 171).*

Προλεγόμενα στὴ μελέτη τοῦ ἰσχύοντος Πολιτεύματος

1. Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 γεννήθηκε μὲ ἕνα σύνδρομο: τὸ σύνδρομο τοῦ «προεόρισμοῦ», καὶ ζεῖ μ' ἕναν ἐφιάλτη: τὸν ἐφιάλτη μιᾶς ἐνδεχόμενης σύγ-

κρουσης Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ κυβερνητικῆς πλειοψηφίας ἢ Πρωθυπουργοῦ. Ἔξη χρόνια ὁμαλοῦ κοινοβουλευτικοῦ βίου καὶ ἁρμονικῆς συνεργασίας τῶν ἀμέσων κρατικῶν ὀργάνων δὲν ἔπεισαν τοὺς ἐπικριτὲς τοῦ νέου Συντάγματος [1], οὔτε γιὰ τὸν ἀμιγὴ κοινοβουλευτικὸ χαρακτήρα τοῦ ἰσχύοντος πολιτεύματος, οὔτε γιὰ τὴν ἀποδυνάμωση ἀπὸ τὴν ἐξάχρονη συνταγματικὴ πρακτικὴ τῶν στοιχείων ἐκείνων, ποὺ ὄχι μόνο ἀντιφάσκουν πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα, ἀλλὰ καὶ ἐκτρέφουν, μὲ μόνη τὴν τυπικὴ παρουσία τους, συνταγματικὲς κρίσεις. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράδοξο ὅτι ἀκόμη καὶ σήμερα ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὸ χαρακτήρα τῆς «Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας», ποὺ τόσο πανηγυρικὰ ἐξαγγέλλεται στὸ ἄρθρο 1 § 1 Σ, παρουσιάζει θεωρητικὸ καὶ πολιτικὸ ἐνδιαφέρον.

Ἡ ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς τὸν ἀκριβὴ προσδιορισμὸ τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος δὲν πρέπει, πάντως, νὰ ἐκπλήσσει [2], οὔτε καὶ δικαιολογεῖται νὰ

---

1. Βλέπε σχετικά, Δ. Θ. Τσάτσου, Συνταγματικὸ Δίκαιο, Ι, Ἀθήνα, 1982, δίως σ. 249-253, 339-361, καὶ σ. 365 ἑπ., Γ. Παπαδημητρίου, Τὸ Πολίτευμα τῆς Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας καὶ ἡ πεντάχρονη λειτουργία του, στὸν τόμο, «Πέντε χρόνια ἐφαρμογῆς τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975», Νομικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου Θράκης, Κομοτηνή, 1981, σ. 245-261. Βλέπε ἀκόμη τὴν ἔρευνα τοῦ περιοδικοῦ «Οἰκονομία καὶ κοινωνία» τ. 13 (1980) καὶ τὶς ἀπαντήσεις τῶν Ν. Ἀλιβιζάτου, Β. Βολουδάκη, καὶ Δ. Θ. Τσάτσου. Τὸν καθαρὰ κοινοβουλευτικὸ χαρακτήρα τοῦ ἰσχύοντος Πολιτεύματος καὶ τὸν ἀποκλειστικὰ ρυθμιστικὸ ρόλο τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους ὑπογραμμίζουν οἱ Γ. Δασκαλάκης, Ἡ λειτουργία τῶν θεσμῶν 1975-1980, 1., Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας «Τὸ Βῆμα» 19.8.1980, καὶ A. Pantelis, Les grands problèmes de la nouvelle Constitution hellénique, Paris, L.G.D.J. 1979, σ. 261-268 καὶ 311-315, τοῦ ἴδιου, Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας καὶ τὸ «Σύνταγμα Τσάτσου», «Σύγχρονα θέματα» τ. 8, 1980, σ. 46-48. Τὴν τοποθέτηση αὐτὴ ἀμφισβητοῦν οἱ Ε. Βενιζέλος, Ἡ λογικὴ τοῦ Πολιτεύματος καὶ ἡ δομὴ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας στὸ Σύνταγμα τοῦ 1975, Θεσσαλονίκη, 1980, σ. 131-136 καὶ Κ. Γιαννοπούλου, Ὁ θεσμὸς τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κατὰ τὸ Ἑλληνικὸ Σύνταγμα, «Ἐπιστημονικὴ Σκέψη», 3, 1981, σ. 44-50. Ἂν καὶ ἀπὸ διαφορετικὴ σκοπιά, οἱ δύο τελευταῖοι καταλήγουν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μόνη λύση, γιὰ νὰ ξεπεραστεῖ ἡ ἀντιφατικὴ συνύπαρξη «προεδρικῶν» καὶ «κοινοβουλευτικῶν» στοιχείων στὸ Πολίτευμα, εἶναι ἡ ἀναθεώρηση τῶν σχετικῶν συνταγματικῶν διατάξεων.

2. Τὸ φαινόμενο δὲν εἶναι ἄλλωστε ἀποκλειστικὰ ἑλληνικό. Ἡ πέμπτη γαλλικὴ δημοκρατία, ἡ ὁποία κατὰ τὴ γένεσή της εἶχε συναντήσει ἔντονες πολιτικὲς καὶ θεωρητικὲς ἐπικρίσεις, πιὸ ἔντονες, καὶ ἀπ' αὐτὲς ποὺ διατυπώθηκαν σὲ μᾶς, ὡς πρὸς τὸ ἰσχῦον Σύνταγμα, ἐξακολουθεῖ ἀκόμη καὶ σήμερα, περισσότερο ἀπὸ 20 χρόνια μετὰ τὴν καθιέρωσή της, νὰ προκαλεῖ συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὸ χαρακτήρα της. Ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τοῦ πολιτεύματος εἶναι θέμα ἀμφιλεγόμενο. Βλέπε ἐνδεικτικὰ τὶς συζητήσεις ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ «Pouvoirs» 4 (1978) μὲ τίτλο «20 ans après : La Ve République» καὶ ἰδίως τὴ μελέτη τοῦ P. Avril, Significations de la Ve République, σ. 91-105, καθὼς καὶ τὶς εἰσηγήσεις καὶ παρεμβάσεις ποὺ ἔγιναν στὸ συνέδριο μὲ τὸ ἴδιο θέμα καὶ περιέχονται στὸ ἴδιο τεῦχος στὶς σελ. 107-131, 112-116, 118, 122, 123 ἑπ. καὶ 131. Ἀκόμη τὴ συζήτηση στρογγυλῆς τραπέζης ποὺ δημοσιεύτηκε στὴν Revue Politique et

προκαλεῖ πολιτικὲς ἀνησυχίες, διότι ἡ ὑπαγωγὴ τῆς συγκεκριμένης συνταγματικῆς πραγματικότητας σὲ ἕνα ἀφηρημένο καὶ προκατασκευασμένο πρότυπο διακυβέρνησης καὶ ἡ δικαίωση μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μιᾶς δοσμένης «τυπολογίας» πολιτευμάτων ἀποτελοῦν ἀξίωση θεωρητική, ἡ ὁποία ὅταν δὲν συνδέεται μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς μένει μετέωρη καὶ χωρὶς πρακτικὴ ἀξία. Οἱ συντάκτες τῶν συνταγματικῶν κειμένων ἐνδιαφέρονται περισσότερο γιὰ τὴ λειτουργικότητα τοῦ σχεδίου τους, παρὰ γιὰ τὴν ἰδεολογικὴ καὶ θεωρητικὴ καθαρότητά του. Ἡ ταξινόμηση βέβαια τῶν πολιτευμάτων καὶ τῶν κυβερνητικῶν συστημάτων σὲ διάφορες κατηγορίες μὲ βάση ὁρισμένα κριτήρια[3] καὶ

Parlementaire, no 891 (1981) ποὺ εἶχε ὡς θέμα: «Un bilan constitutionnel du septennat: Monarchie Républicaine, Présidence impériale ou simple ostentation du pouvoir?» ἰδίως σ. 16-17, 21, 30, 34, 38, 40, 46-48. Τέλος τὶς μελέτες ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ «Pouvoirs» no 20 (1982) «81: La gauche au pouvoir» ἰδίως τῶν J-L. Quermonne, Un gouvernement présidentiel ou un gouvernement partisan?, σ. 67-86 καὶ Ol. Duhamel, 1981: La Ve achevée, σ. 127-135. Βλέπε ἀκόμη σημ. 4.

3. Εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνει ἐδῶ, ἔστω καὶ μνεία, τῶν κριτηρίων ποὺ ἔχουν προταθεῖ γιὰ τὴ διάκριση τῶν πολιτευμάτων καὶ τῶν κυβερνητικῶν συστημάτων σὲ διάφορες κατηγορίες. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κριτικὴ ποὺ ἔχει ἀσκηθεῖ κατὰ καιροὺς γιὰ τὶς διακρίσεις καὶ τὰ κριτήρια ποὺ ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ, ἡ ἀρχικὴ διάκριση σὲ μορφὲς κρατῶν (ἢ πολιτεύματα) καὶ σὲ μορφὲς κυβερνήσεων (ἢ κυβερνητικὰ συστήματα) δὲν στερεῖται θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ἀξίας. Μιὰ τέτοια διάκριση φαίνεται νὰ συναντᾶ μιὰ γενικότερη ἀπήχηση, βλέπε ἐνδεικτικά, N. Poulantzas, Pouvoir politique et classes sociales, I, Petite collection Maspero, 1971, 155-165. M. Miaille, L'Etat du Droit, Paris, Maspero, 1978, 25-31, καὶ 98-104, P. Biscaretti di Ruffia, Introduzione al Diritto Comparato, Milano, Giuffrè, 1974 σ. 58-60, 98-99 καὶ 101 ἑπ., ὁ ὁποῖος διακρίνει τὶς «Forme di Stato» ἀπὸ τὶς «Forme di Governo», R. M. Maciver, The Modern State, Oxford, 1926 (ἐπανέκδοση) σ. 338 ἑπ., 351 ἑπ. καὶ 364 ἑπ. Σὲ μᾶς ὁ Ἀρ. Μάνεσης, Συνταγματικὸ Δίκαιο 1967, σ. 78 ἑπ. δέχεται τὴ διάκριση μιεταξὺ κυβερνητικοῦ συστήματος καὶ πολιτεύματος ἐνῶ ὁ Δ. Τσάτσος, Συνταγματικὸ Δίκαιον, I, σ. 175 ὑποστηρίζει, ἀκολουθώντας τὴν ἄποψη τοῦ Χρ. Σγουρίτσα, Συνταγματικὸ Δίκαιον, Α, σ. 25, ὅτι ἡ διάκριση δὲν παρουσιάζει πρακτικὴ σημασία. Ὡς πρὸς τὰ κυβερνητικὰ συστήματα, ἡ τριμερὴς διαίρεσή τους σὲ προεδρικά, κοινοβουλευτικὰ καὶ συστήματα κυβερνούσης Βουλῆς, παρόλες τὶς ἀδυναμίες τῆς διάκρισης, δὲν στάθηκε δυνατὸ νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἄλλη καλλίτερη. Οἱ λόγοι τῆς ἀδυναμίας εἶναι περισσότερο ἱστορικοὶ παρὰ μεθοδολογικοί. Σχετικὰ μὲ τὰ προβλήματα ποὺ ἀνακύπτουν ἀπὸ τὴν ἐν λόγω διάκριση βλέπε P. Biscaretti di Ruffia, ὅ.π., σ. 104-114, τοῦ ἴδιου, Diritto Costituzionale [11], Napoli, 1980, σ. 172 ἑπ., 185 ἑπ., C. Mortati, Istituzioni di diritto pubblico, I, Padova, Cedam, 1975 [9], σ. 331 ἑπ., T. Martines, Diritto Costituzionale, Milano, Giuffrè, 1981, σ. 186-191 καὶ τὴν ἰταλικὴ βιβλιογραφία ποὺ ἀναφέρεται στὶς σημειώσεις 21 καὶ 22. Γιὰ τοὺς ἰταλοὺς δημοσιολόγους ἀποφασιστικὸ κριτήριο γιὰ τὴ διάκριση τῶν μορφῶν κυβέρνησης εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ὀργάνου ποὺ ἔχει τὴν ἁρμοδιότητα νὰ καθορίζει τὴ γενικὴ πολιτικὴ κατεύθυνση τῆς χώρας (Indirizzo politico generale). Ἀπὸ τὴν πλούσια γαλλικὴ βιβλιογραφία σχε-

χρήσιμη εἶναι καὶ ἀναγκαία. Ἡ ὑπαγωγὴ ὅμως μιᾶς συγκεκριμένης μορφῆς διακυβέρνησης σὲ ἕνα ἀφηρημένο σχῆμα εἶναι μιὰ νοητικὴ διαδικασία ποὺ ὅταν ἀκολουθεῖ τὴ μέθοδο τῆς τυπικῆς λογικῆς ὁδηγεῖ σὲ ταυτολογίες καὶ θεωρητικὰ ἀδιέξοδα [4].

Ὁ προσδιορισμὸς τῆς μορφῆς τοῦ ἰσχύοντος πολιτεύματος δὲν εἶναι δυνατὸν ἐπομένως νὰ γίνει κατὰ τρόπο γενικὸ καὶ ἀφηρημένο, οὔτε μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ μόνο στὶς ἐξαγγελίες καὶ στὶς διατάξεις ποὺ περιέχει τὸ Σύνταγμα. Τὸ πολίτευμα συμπυκνώνει σχέσεις δυναμικὲς ποὺ ἐξελίσσονται καὶ διαμορφώνονται σὲ συγκεκριμένο τόπο καὶ χρόνο, ἀναδύεται, ἄρα, μέσα ἀπὸ καθορισμέ-

---

τικὰ μὲ τὴ διάκριση τῶν κυβερνητικῶν συστημάτων, καθὼς καὶ γιὰ τὴ συγγενὴ διάκριση τῶν πολιτικῶν καθεστώτων βλέπε, Gr. Eisenmann, Essai d'une classification théorique des formes politiques, Politique, 1968, σ. 5 ἑπ., A. Brimo, A propos de la typologie des régimes constitutionnels des démocraties occidentales contemporaines, Mélanges P. Couzinet, Paris, 1974 σ. 21 ἑπ., P. Albertini, La Constitution de 1958 et l'analyse classique, Sem. Juridique, 26 Février 1975, καὶ R. Moulin, Le présidentialisme et la classification des régimes politiques, Paris, L.G.D.J. 1978, σ. 9-43, καθὼς καὶ τὸν πρόλογο τοῦ M. Troper. Ἀπὸ τὰ ἐγχειρίδια τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου βλέπε M. Prélot-J. Boulouis, Institutions politiques et Droit constitutionel, Dalloz, 1980 [8] σ. 87-109. A. Hauriou-J. Gicquel-P. Gélard, Droit Constitutionnel et Institutions Politiques, Paris, Monchrestien, 1975, σ. 235-253, P. Pactet, Institutions politiques, Droit Constitutionnel, Paris, Masson, 1978, σ. 101-114.

4. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ συγγραφεῖς ποὺ ἀκολουθοῦν τὴ μέθοδο αὐτή, ὅταν διαπιστώνουν ὅτι τὸ κυβερνητικὸ σύστημα ποὺ ἐξετάζουν δέν ὑπάγεται σὲ καμμιὰ ἀπὸ τὶς γνωστὲς κατηγορίες, τότε καταλήγουν νὰ προτείνουν τὴν τροποποίηση τοῦ Συντάγματος, ὥστε νὰ γίνει δυνατὴ ἡ ταξινόμησή του. Ἀδυναμία πάντως προσδιορισμοῦ ἑνὸς πολιτεύματος δὲν σημαίνει βέβαια ἀνυπαρξία ἢ ἐκκρεμότητα συνταγματικῆς ρύθμισης, διότι κάποια μορφὴ πολιτεύματος λειτουργεῖ πάντα στὴν πράξη. Δὲν νοεῖται χώρα μὲ αἰωρούμενο ἢ ἐκκρεμὲς πολίτευμα. Τὸν τρόπο αὐτὸ σκέψης ποὺ ἔχει παρουσιασθεῖ σὲ Γάλλους ἰδίως συγγραφεῖς, ἀναλύει κριτικὰ ὁ Γάλλος συνταγματολόγος M. Troper, ὅ.π., σ. IX-X. Σχετικὰ μὲ τὶς δυσκολίες κατάταξης τοῦ ἰσχύοντος γαλλικοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος βλέπε τὶς παρατηρήσεις τοῦ J. Gicquel, L. Hamon καὶ J. Robert στὴ συζήτηση στρογγυλῆς τραπέζης ποὺ ὀργάνωσε ἡ Revue Politique et Parlementaire (1981), ὅ.π. σ. 34, 37-38, 45 καὶ 46-47. Βλέπε ἀκόμη τὶς βασικὲς μονογραφίες τῶν J. Gicquel, Essai sur la pratique de la Ve République, Paris, L.G.D.J., 1968, σ. 355-360, καὶ P. Avril, Le régime politique de la Ve République, Paris, L.G.D.J., 1979 [4] σ. 367-377, 381-385, καὶ 441-452 καθὼς καὶ M. Prélot-J. Boulouis, ὅ.π. σ. 626-627. Ὁ M. Duverger σημειώνει, σχετικὰ μὲ τὶς δυσκολίες αὐτές: «ἀντικείμενο τοῦ Συντάγματος εἶναι νὰ καθορίσει ἀπὸ πρὶν ἕνα ὁρισμένο τύπο καθεστῶτος, τοῦ ὁποίου ἐπιδιώκεται στὴ συνέχεια ἡ ἐφαρμογὴ στὴν πράξη· ἔτσι ἡ οὐσία προηγεῖται τῆς ὕπαρξης». Κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ ὅμως τοῦ Συντάγματος ἡ ὕπαρξή του καθορίζει τὴν οὐσία καὶ ἄρα προηγεῖται τῆς δεύτερης. «Une République consulaire», Encyclopedie Française, T x. «L'Etat» 1964, σ. 218 ἑπ.

νες ἱστορικὰ πολιτικὲς σχέσεις καὶ δομές. Ἡ πρόταση τοῦ Δ. Τσάτσου [5] ὅτι πολίτευμα *«εἶναι αὐτὸ ποὺ πολιτικὰ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ Συντάγματος, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἐφαρμογὴ αὐτὴ ἀποκλίνει ἀπὸ τὴ λεκτικὴ διατύπωση τοῦ συνταγματικοῦ κειμένου»*, περικλείει μιὰ ἀναμφισβήτητη ἀλήθεια, καὶ ἔχει, ὡς διαπίστωση, μεγαλύτερη ἐπιστημονικὴ βαρύτητα ἀπὸ τὴν ἀπεγνωσμένη ἀναζήτηση τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος στὴ συγκεχυμένη βούληση τοῦ συντακτικοῦ νομοθέτη ἢ στὶς βραχυπρόθεσμες ἐπιδιώξεις τῆς κυρίαρχης πολιτικὰ θέλησης.

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ ἐφτάχρονη συνταγματικὴ πρακτικὴ [6], αὐτὴ ποὺ καλύπτει τὴ διάρκεια τῶν δύο προηγούμενων βουλευτικῶν περιόδων καὶ ἕνα μικρὸ μέρος τῆς τρίτης, παρέχει ἀνεκτίμητα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τοῦ ἰσχύοντος πολιτεύματος. Ἡ σημασία τους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτιμηθεῖ ἀκόμη καὶ ἂν γινόταν δεκτὸ ὅτι ἡ συγκεκριμένη πρακτικὴ ἔχει χαρακτήρα πρόσκαιρο [7] καὶ μπορεῖ ἄρα νὰ ἀνατραπεῖ μόλις μετατραποῦν οἱ μοναδικὲς πολιτικὲς

---

5. Δ. Θ. Τσάτσου, Σύνταγμα καὶ πολιτικὴ πραγματικότητα Ἀθήνα, Σάκκουλας, 1980, σ. 13, τοῦ ἴδιου, Συνταγματικὸ Δίκαιο, Ι. 1982, σ. 12, 25 καὶ 41. Οἱ σκέψεις αὐτὲς τοῦ καθηγητῆ Δ. Τσάτσου βρίσκονται πολὺ κοντὰ στὶς διαπιστώσεις τοῦ Γάλλου δημοσιολόγου, J. Rivero, «τὸ πολίτευμα ποὺ ἀναφέρεται στὸ κείμενο ἔχει μικρὴ μόνο σημασία σὲ σχέση μὲ τὸ πολίτευμα ποὺ ἀναδύεται ἀπὸ τὴ συνάντηση τοῦ κειμένου μὲ τὴ ζωή». (Regards sur les institutions de la Ve République, D. 1958, Chr. σ. 259).

6. Ὡς συνταγματικὴ πρακτικὴ νοεῖται ἐδῶ ἡ χρήση ἢ ἐφαρμογὴ ποὺ γίνεται τοῦ Συντάγματος ἀπὸ τὰ ἁρμόδια ὄργανα, ἐφ' ὅσον οἱ ἐνέργειές τους δὲν ξεφεύγουν ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς συνταγματικῆς νομιμότητας ἢ δὲν παραβιάζουν συνταγματικοὺς κανόνες. Ἀναπτύσσουν ἁπλῶς δυναμικὴ ποὺ περικλείεται στὸ Σύνταγμα ἢ συμπληρώνουν κενά. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτή, ἡ πρακτικὴ δὲν δημιουργεῖ νέους κανόνες δικαίου, κατὰ τοῦτο διαφέρει ἄλλωστε ἀπὸ τὸ ἔθιμο, τὸ ὁποῖο ἐξ ἄλλου προϋποθέτει συνέχεια καὶ διάρκεια ἐφαρμογῆς, ἐνῶ ἡ πρακτικὴ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ περιστασιακή. (Βλ. T. Martines, Diritto Costituzionale, σ. 88 καὶ 92-94). Ἀντίθετα ὑπὸ εὐρεία ἔννοια, ἡ συνταγματικὴ πρακτικὴ περιλαμβάνει καὶ τὸ ἔθιμο ἢ εἶναι δυνατὸ νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ ἔθιμο, καὶ μπορεῖ ἀκόμη καὶ νὰ τροποποιεῖ συνταγματικὸ κανόνα, Βλ. A. Hauriou-J. Gicquel, P. Gelard, ὅ.π., σ. 324-327 καὶ J. Gicquel Essai sur la pratique de la Ve République, σ. 28-42. Γιὰ τὴ σχέση τῆς πρακτικῆς καὶ ἐθίμου στὸ Συνταγματικὸ Δίκαιο γενικὰ βλέπε ἀκόμη, A. Hauriou, Cours de droit constitutionnel et d'Institutions Politiques, 1967 [2], σ. 273, J. Chevallier, La coutume et le droit constitutionnel français, R.D.P., 1970, σ. 1375, J.-C. Maestre, «A propos des coutunmes et des pratiques constitutionnels, R.D.P., 1973 σ. 1275 ἑπ., D. Lévy, «Le rôle de la coutume et de la jurisprudence dans l'elaboration dy Droit Constitutionnel», Mélanges M. Waline, τ. I, 1974, σ. 39-46., τοῦ ἴδιου, «De l'idée de coutume constitutionnelle à l'esquisse d'une théorie des sources du Droit constitutionnel et de leur saction » Mélanges Ch. Eisermann, 1974 σ. 81 ἑπ.

7. Ἡ τάση νὰ ὑποτιμηθεῖ ἡ τρέχουσα συνταγματικὴ πρακτικὴ εἶναι ἐμφανὴς στὶς ἀναλύσεις τοῦ Δ. Τσάτσου, Συνταγματικὸ Δίκαιο, σ. 1982, ἰδίως 331 ἑπ., 339 καὶ 359-360.

συνθῆκες ποὺ τὴ στηρίζουν ἢ μόλις ἀλλάξουν οἱ φορεῖς τῆς κυρίαρχης πολιτικὰ βούλησης. Ἀκόμη καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, ἡ ἐφτάχρονη ἐφαρμογὴ τοῦ Συντάγματος δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοηθεῖ: πρῶτον, διότι ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ ἀναφορὰ ποὺ διαθέτουμε στὴν ὑπάρχουσα συνταγματικὴ πραγματικότητα γιὰ μιὰ συγκεκριμένη ἀνάλυσή του, δεύτερον, ὅτι κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ εἴχαμε μία εὔρυθμη λειτουργία τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν, ἡ ὁποία ἦταν ἐπὶ πλέον ἐναρμονισμένη μὲ τὴ δημοκρατικὴ ἀρχὴ καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς ἐξάρτησης τῆς κυβέρνησης ἀπὸ τὸ κοινοβούλιο, καὶ τέλος, τρίτον, εἶχε, ἔστω καὶ σιωπηρά, ἀποσπάσει τὴ συγκατάθεση τῶν πολιτειακῶν παραγόντων καὶ τὴ συναίνεση τῶν πολιτικῶν κομμάτων καὶ τῆς κοινῆς γνώμης. Θὰ ἦταν τουλάχιστο παράδοξο, ἡ ὁμαλὴ λειτουργία τοῦ πολιτεύματος — ἡ σύμφωνη μὲ τὴ δημοκρατικὴ ἀρχὴ — νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς ἐξαίρεση, ὡς τυχαῖο γεγονὸς καὶ νὰ κρίνεται τὸ πολίτευμα κατὰ τρόπο ὑποθετικό, ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὶς ὁριακὲς περιπτώσεις σύγκρουσης τῶν ὀργάνων ἢ ἀπὸ τὶς πιθανολογούμενες συνταγματικὲς κρίσεις [8]. Δὲν πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ ἀγνοεῖται ὅτι ἡ πρώτη, ἡ ἀρχικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ Συντάγματος σημαδεύει καθοριστικὰ τὴν ὁριστικὴ φυσιογνωμία τοῦ πολιτεύματος, διότι δημιουργεῖ πρακτικές, συμπεριφορὲς ἢ συνήθειες ποὺ εἶναι δύσκολο νὰ ἀλλάξουν στὴ συνέχεια [9]. Κάθε μεταβολή, ἰδίως ὅταν συντελεῖται ἀπότομα, κινδυνεύει νὰ θεωρηθεῖ ἀνατροπὴ τοῦ πολιτεύματος.

2. Ἂν ἀκολουθήσουμε τὴν παραδοσιακὴ διάκριση τῶν μορφῶν διακυβέρνησης τοῦ ἀστικοῦ κράτους καὶ θελήσουμε νὰ κατατάξουμε τὸ κυβερνητικὸ σύστημα ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος, τότε θὰ πρέπει χωρὶς δυσκολία, ἀφοῦ ἀποκλείσουμε τὸ προεδρικὸ σύστημα, νὰ ἀναγνωρίσουμε στὴ λειτουργία τοῦ ἰσχύοντος πολιτεύματος κατ' ἀρχὴν τὰ τρία βασικὰ γνωρίσματα τοῦ κλασσικοῦ πρότυπου τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος [10]: α) δυαδικὴ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ποὺ ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἀρχηγὸ

8. Συχνὰ τὰ πολιτεύματα γεννιῶνται ὕστερα ἀπὸ μιὰ πολιτικὴ κρίση ἢ εἶναι προϊόντα ἐξαιρετικῶν περιστάσεων. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τὸ ἑλληνικὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 καὶ τὸ γαλλικὸ τοῦ 1958 καθὼς καὶ ἡ τροποποίησή του τὸ 1962 . Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι δημιουργήθηκαν γιὰ νὰ ἀντιμετωπίζουν κρίσεις ἢ ὅτι ἡ ἀξία τους φαίνεται μόνον ὅταν μποροῦν νὰ ἀντιστέκονται σὲ τέτοιες περιστάσεις. Τὰ Συντάγματα φτιάχνονται γιὰ νὰ λειτουργήσουν σὲ πολιτικὲς συνθῆκες ὁμαλές. (Βλ. J. Gicquel, ὅ.π., σ. 101, καὶ P. Avril, ὁ.π., σ. 369 ἐπ. καὶ 447 ἐπ.).

9. Ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὁ M. Duverger, στὸ βιβλίο του, La Monarchie Républicaine, Paris, Laffont, 1974, σ. 138, τοῦ ἴδιου, Institutions politiques et Droit constitutionnel, 1980 [15], τ. 2, σ. 252.

10. Γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν συμφωνοῦν ὅλοι οἱ συγγραφεῖς, ἄλλοι τὰ θεωροῦν ἀπρόσφορα γιὰ ἕνα οὐσιαστικὸ χαρακτηρισμό, ἐνῶ ἄλλοι ἀρκοῦνται σ' ὁρισμένα ἀπ' αὐτά, βλέπε ἀπὸ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία, Ἀλ. Σβώλου, Συνταγματικὸν Δίκαιον, Α' «1934, σ. 13 ἐπ., Ἀρ. Μάνεση, Συνταγματικὸν Δίκαιον, 1967, σ. 387 ἐπ., Χρ. Σγουρίτσα, Συνταγματικὸν Δίκαιον, Σ', σ. 200-208 καὶ Δ. Τσάτσου,

τοῦ κράτους (στοιχεῖο σταθερὸ τοῦ συστήματος), πολιτικὰ ἀνεύθυνο, σύμβολο τῆς κρατικῆς ἑνότητας καὶ συνέχειας, καὶ ἀπὸ τὸν πρωθυπουργὸ (στοιχεῖο μεταβλητὸ) πού μαζὶ μὲ τὴν κυβέρνηση καθορίζει καὶ διευθύνει τὴ γενικὴ πολιτικὴ τῆς χώρας [11] β) πολιτικὴ ἐξάρτηση τῆς κυβέρνησης ἀπὸ τὸ κοινοβούλιο· ἡ κυβέρνηση γιὰ νὰ διορισθεῖ καὶ νὰ παραμείνει στὴν ἐξουσία ὀφείλει νὰ διαθέτει τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς πλειοψηφίας τῶν μελῶν τοῦ κοινοβουλίου καὶ γ) δυνατότητα διάλυσης τῆς βουλῆς μὲ πράξη τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους ἢ κυβέρνησης.

Ἐκεῖνο ὅμως πού ἔχει σημασία δὲν εἶναι τόσο ἡ ἀναγνώριση στὸ ἰσχῦον πολίτευμα τῶν κλασσικῶν γνωρισμάτων τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος, ὅσο ὁ προσδιορισμὸς τῆς εἰδικότερης μορφῆς του, ὁ καθορισμὸς τῆς παραλλαγῆς του. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ σημεῖο αὐτό, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ τρέχουσα συνταγματικὴ πρακτικὴ καλλιέργησε τὴ μονιστικὴ μορφὴ [12] τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος.

Συνταγματικὸ Δίκαιο, 1982, σ. 236 ἑπ. Ἀπὸ τὰ ξένα ἐγχειρίδια, M. Duverger, Institutions politiques et Droit constitutionnel, 1971, t. I. σ. 182 ἑπ., ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὴν πολιτικὴ εὐθύνη τῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στὸ κοινοβούλιο ἐπαρκὲς κριτήριο διάκρισης τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος, A. Hauriou, J. Gicquel, P. Gelard, ὅ.π., σ. 242 ἑπ., τὰ βασικὰ γνωρίσματα τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος συμπυκνώνονται στὸν ἀκόλουθο ὁρισμό: «σύστημα στὸ ὁποῖο οἱ δημόσιες ἐξουσίες συνεργάζονται καὶ ἐξαρτῶνται ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη». M. Prelot-J. Boulouis, ὅ.π., σ. 104-107: βασικὸ στοιχεῖο θεωροῦν τὴν ὕπαρξη ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους, συμβόλου τῆς κρατικῆς ἑνότητας καὶ συνέχειας, ὁ ὁποῖος βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὶς πολιτικὲς διαμάχες καὶ ἐναλλαγές. G. Burdeau, Droit constitutionnel et Institutions politiques 1980 [19], σ. 160-169, P. Pactet, ὅ.π., σ. 104-105 καὶ B. Jeanneau ὅ.π. 113. Ἀπὸ τὰ ἰταλικὰ ἐγχειρίδια, ὁ P. Biscaretti di Ruffia, ὅ.π., 195-196, θεωρεῖ ὅτι τὰ δύο πρῶτα γνωρίσματα (πολιτικὴ ἐξάρτηση τῆς κυβέρνησης ἀπὸ τὸ κοινοβούλιο καὶ ἀρχηγὸ τοῦ Κράτους πολιτικὰ ἀνεύθυνο, ὁπλισμένο μὲ ἁρμοδιότητες τυπικοῦ κυρίως χαρακτήρα) χαρακτηρίζουν ἕνα κοινοβουλευτικὸ σύστημα, τοῦ ἴδιου, Introduzione al diritto costituzionale comparato σ. 101-109. Ἀκόμη, T. Martines, ὅ.π. 191-192: ἡ σχέση ἐμπιστοσύνης Κυβέρνησης καὶ κοινοβουλίου ἀρκεῖ: C. Cereti, Diritto costituzionale italiano, Torino 1971, σ. 324-330, ὁ ὁποῖος εἰσάγει στὸν ὁρισμὸ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος καὶ ἄλλα στοιχεῖα. Πρβλ. ἀκόμη, Morrison of Lambeth, Governement and Parlement, Oxford 1967 [3] σ. 106 ἑπ.

11. Γιὰ τὶς ἁρμοδιότητες Κυβέρνησης καὶ Πρωθυπουργοῦ βλέπε πιὸ κάτω.

12. Στὸ μονιστικὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα ἡ κυβέρνηση ἀντλεῖ τὴν ἐξουσία της ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ κοινοβούλιο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο καὶ προέρχεται. Ἡ ἐμπιστοσύνη τῆς Βουλῆς εἶναι τὸ ἀναγκαῖο καὶ ἐπαρκὲς προσὸν γιὰ τὴν παραμονή της στὴν ἐξουσία, καὶ δὲν ἀπαιτεῖται καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους τοῦ ὁποίου ὁ ρόλος εἶναι καθαρὰ ρυθμιστικὸς καὶ τελετουργικός. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κράτους περιορίζεται νὰ διορίζει (νὰ «ὀνομάζει» στὴν κυριολεξία) πρωθυπουργὸ αὐτὸν πού θέλει ἡ πλειοψηφία τοῦ κοινοβουλίου. Ἐνεργεῖ ὡς διεκπεραιωτὴς τῆς θέλησης τοῦ κοινοβουλίου. Βλ. Μάνεση, Συνταγματικὸν Δίκαιον, σ. 395-399. P. Pactet, ὅ.π., σ. 106,

Δὲν ἐμφανίστηκαν πάντως στὴν πράξη στοιχεῖα τόσα ἢ τέτοια ποὺ νὰ δικαιολογοῦν τὸν χαρακτηρισμὸ ἑνὸς «δυαδικοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος» [13], ἢ ἑνὸς λανθάνοντος, ἀλλὰ ἐν ἐξελίξει «κοινοβουλευτικοῦ προεδρισμοῦ» [14]. Οἱ ἐνδυασμοί, ἐπικρίσεις καὶ ἐπιφυλάξεις ποὺ εἶχαν — καὶ δικαιολογημένα — διατυπωθεῖ ἀπὸ τὴν μειοψηφία κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ νέου Συντάγματος καὶ ἀπὸ ἕνα μέρος τῆς θεωρίας καὶ στρέφονταν κατὰ τῶν συν-

---

J. Cadard, Institutions politiques et Droit constitutionnel τ. II, σ. 654-664, B. Jeanneau, Droit constitutionnel et Institutions politiques [6], Dalloz, 1981, σ. 112, καὶ βέβαια G. Burdeau, Droit constitutionnel et Institutions politiques, σ. 169. Ἀκόμη τὴν κλασσικὴ μελέτη τοῦ R. Capitant, Régimes parlementaires, Mélanges Carré de Malberg, 1933, σ. 33 καὶ ἑπ. 45 ἑπ., Carré de Malberg, Contribution à la théorie de l'Etat τ. II, 71 ἑπ., 81 ἑπ., καθὼς καὶ τὶς πρόσφατες σχετικὰ μελέτες τῶν B. Chandebout, Le régime parlementaire moniste, gouvernement d' assemblée, Mélanges Burdeau, 1977, σ. 43 ἑπ. Σχετικὰ μὲ τὶς σύγχρονες ἐξελίξεις τοῦ συστήματος αὐτοῦ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἐργασίες τοῦ J. Cl. Colliard, La designation du Premier Ministre en régime parlementaire, Mélanges G. Burdeau, σ. 87-114 καὶ P. Pactet, L' évolution contemporaine de la responsabilitè gouvernementale dans les démocraties pluralistes, Mélanges Burdeau, σ. 191.

13. Στὸ δυαδικὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα, ἡ κυβέρνηση ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐμπιστοσύνη τόσο τοῦ κοινοβουλίου, ὅσο καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους, ὁ ὁποῖος εἶναι μὲν πολιτικὰ ἀνεύθυνος μετέχει ὅμως ἐνεργὰ στὴ διαμόρφωση τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας. Ἡ μορφὴ αὐτὴ διακυβέρνησης ἐμφανίστηκε στὴν περίοδο μετάβασης ἀπὸ τὴ συνταγματικὴ ἢ περιορισμένη μοναρχία στὴ βασιλευόμενη δημοκρατία, [βλ. ἀναλυτικά, Ἀρ. Μάνεση, Συνταγματικὸν Δίκαιον, 1967, σ. 392 ἑπ. καὶ τὴ μελέτη τοῦ R. Capitant, ὅ.π., (σημ. 12), σ. 41 ἑπ.], καὶ ἔχει ὡς κυβερνητικὸ σύστημα, σημασία ἰδίως ἱστορική. Δυαδικὰ στοιχεῖα συναντᾶμε, ὡστόσο, καὶ στὴ λειτουργία σύγχρονων πολιτευμάτων, ὅπως συνέβη μὲ τὸ γαλλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1958 πρὶν τὴ δημοψηφισματικὴ ἀναθεώρησή του τὸ 1962, ἢ ὅπως συμβαίνει σήμερα μὲ τὴ λειτουργία τοῦ πορτογαλλικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖο ἐμφανίζει ἔντονα στοιχεῖα κυβερνητικοῦ δυαδισμοῦ, ἂν καὶ τὸ πορτογαλλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1976 καθιερώνει σύστημα κυβέρνησης ποὺ ὑπάγεται στὴν κατηγορία τοῦ «κοινοβουλευτικοῦ προεδρισμοῦ» (βλέπε γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ προεδρισμοῦ σημ. 14 καὶ γιὰ τὸ πορτογαλλικὸ πολίτευμα σημ. 44). Σχετικὰ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «δυαδικοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος» καὶ τὶς σύγχρονες ἐπιβιώσεις του, A. Hauriou - J. Gicquel, - P. Gelard ὅ.π., σ. 242-243, P. Pactet, ὅ.π., σ. 106, M. Cadard, ὅ.π., τ. II, σ. 654, B. Jeanneau, ὅ.π. σ. 111, ἀκόμη G. Burdeau, ὅ.π., σ. 169. Ὡς πρὸς τὴ δυνατότητα ἀνάπτυξης ὑπὸ τὸ ἰσχῦον Σύνταγμα δυαδικοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος, βλέπε ἀναλυτικὰ πιὸ κάτω ἀριθμὸ 8.

14. Ὁ ὅρος δὲν εἶναι δόκιμος, οὔτε ἀποδεκτὸς ἀπὸ ὅλους τοὺς συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι γιὰ νὰ χαρακτηρίσουν τὸ ἴδιο σύστημα προτιμοῦν τὸν ὅρο «ἡμιπροεδρικὸ σύστημα» (M. Duverger, σ. 194-201, ἢ «μικτὸ σύστημα» (P. Pactet, ὅ.π. σ. 111 ἑπ.). Τὸ πρόβλημα ἔχει ἀπασχολήσει τὴ γαλλικὴ κυρίως συνταγματικὴ θεωρία μὲ ἀφορμὴ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ ἰσχύοντος γαλλικοῦ πολιτεύματος ποὺ δὲν καθιερώνει στὴν κυριολεξία οὔτε «προεδρικὸ» οὔτε «κοινοβουλευτικὸ» σύστημα. Μὲ τὸν ὅρο «κοινοβουλευτικὸς προεδρισμὸς» δηλώνεται μία μορφὴ «παρέκβασης» ἀπὸ τὸ παραδοσιακὸ πρότυπο τοῦ προεδρικοῦ

ταγματικῶν ἐκείνων διατάξεων ποὺ στήριζαν ἕναν καλυμμένο «προεδρισμὸ» [15] καὶ ὑπέθαλπαν ἔτσι ἕναν ἀνομολόγητο αὐταρχισμό [16], δὲν ἔχουν μέχρι στιγμῆς ἐπαληθευτεῖ. Τὸ ἰσχῦον κυβερνητικὸ σύστημα εἶναι τὸ κοινοβουλευτικὸ καὶ λειτουργεῖ στὴν πιὸ καθαρόαιμη μορφή του.

συστήματος (πλήρης διάκριση τῶν ἐξουσιῶν) ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὅμως ἔχει δανειστεῖ στοιχεῖα, διατηρώντας παράλληλα βασικοὺς κοινοβουλευτικοὺς μηχανισμούς (Βλ. B. Jeanneau, ὅ.π., σ. 106 καὶ 109-110). Ὁ Burdeau προτιμᾶ τὸν ὅρο «προεδρικὸ κοινοβουλευτισμό» προφανῶς διὰ νὰ δείξει ὅτι τὸ σύστημα αὐτό, ἐνῶ προέρχεται ἀπὸ τὸ κοινοβουλευτικό, τείνει πρὸς τὸ προεδρικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὅμως ἀπέχει ἀρκετά (G. Burdeau ὅ.π. σ. 180-181), Ἡ ἐννοιολογικὴ διαφορὰ τῶν δύο ὅρων εἶναι πάντως πολὺ λεπτή, ἁπλῶς στὸν πρῶτο βαραίνει ὁ προεδρικὸς χαρακτήρας τοῦ πολιτεύματος, ἐνῶ στὸ δεύτερο ὁ κοινοβουλευτικός. Ἄλλοι πάλι συγγραφεῖς, τὰ κυβερνητικὰ συστήματα ποὺ περιέχουν στοιχεῖα κοινοβουλευτικὰ καὶ προεδρικὰ μαζὶ τὰ κατατάσσουν στὰ «μικτὰ συστήματα» (βλ. P. Pactet, ὅ.π. 111-113, καὶ 268-270, J. Petot, La notion de régime mixte, Mélanges, Eisenmann, 1974, σ. 99 ἐπ. καὶ τὴν κριτικὴ στὴν ἰδιαίτερη αὐτὴ κατηγορία συστημάτων τῶν J. Gicquel καὶ J. Robert, στὴ συζήτηση στρογγυλῆς τραπέζης, ὅ.π., σ. 34-41 καθὼς καὶ τὶς κριτικὲς παρατηρήσεις τοῦ R. Moulin, ὅ.π. 28-34. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα «κοινοβουλευτικοῦ προσδιορισμοῦ» τὸ κυβερνητικὸ σύστημα ποὺ ἐπεδίωκε νὰ καθιερώσει στὴν Ἑλλάδα τὸ αὐταρχικὸ συνταγματικὸ κείμενο τοῦ 1973 : ἀναμφισβήτητη ὑπεροχὴ τοῦ Προέδρου ἔναντι τῶν ἄλλων ὀργάνων, ἄμεση ἐκλογή του ἀπὸ τὸ λαό, ἐκτεταμένες καὶ ἀπεριόριστες προεδρικὲς ἁρμοδιότητες, ὡς πρὸς τὸ διορισμό, παύση τῆς κυβέρνησης καὶ διάλυση τῆς Βουλῆς, ἄμεση συμμετοχή του καὶ εὐθύνη στὴν ἄσκηση τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς, προεδρία τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου κ.λ.π. Ὡς πρὸς τὴ δυνατότητα ἀνάπτυξης ἑνὸς παρόμοιου κυβερνητικοῦ συστήματος ἀπὸ τὸ ἰσχῦον Σύνταγμα· βλέπε ἀναλυτικὰ ἀριθμὸ 9.

15. Ὁ «προεδρισμὸς» θεωρεῖται παρέκβαση τοῦ αὐθεντικοῦ προεδρικοῦ συστήματος ὅπως καθιερώθηκε καὶ λειτουργεῖ στὶς Η.Π.Α. Κοινὸ γνώρισμα τῶν συστημάτων αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι ἡ ὑπεροχὴ ἢ ἡ προέχουσα θέση τοῦ Προέδρου μέσα στὸ πολιτικὸ σύστημα. Στὰ συστήματα αὐτὰ συνήθως ὁ Πρόεδρος ἐκλέγεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ λαό. Βλέπε σχετικά, R. Moulin, Le présidentialisme et la classification des régimes politiques σ. 34-49 καὶ 359-360 ὅπου καὶ κριτικὴ τῆς νέας αὐτῆς διάκρισης, καὶ G. Conac,, Pour une théorie du presidentialisme, quelques réflexions sur les présidentialismes latino-americains, Mélanges G. Burdeau, 1977, σ. 115-147 καὶ B. Jeanneau, ὅ.π., σ. 106-110 καὶ M. Duverger, ὅ.π., τ. Ι σ. 197. Ὁ «προεδρισμὸς» δὲν ταυτίζεται ἑπομένως μὲ τὸ προεδρικὸ σύστημα, τὸ ὁποῖο προϋποθέτει πλήρη διάκριση τῶν ἐξουσιῶν. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἰσχῦον κυβερνητικὸ σύστημα εἶναι ὀρθότερο νὰ ἀντιπαραβάλλεται πρὸς τὸν «προεδρισμὸ» παρὰ πρὸς τὸ προεδρικὸ σύστημα. Βλ. σχετικὰ καὶ Φ. Βεγλερῆ, «Ἡ διαρρύθμισις τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Συντάγματος», ΤοΣ, 1975, σ. 288.

16. Ὅταν δημοσιεύτηκε τὸ κυβερνητικὸ σχέδιο τοῦ Συντάγματος, ὁ Ἀ. Παπανδρέου εἶχε δηλώσει («Βῆμα» 24 Δεκεμβρίου 1974), ὅτι τὸ σχέδιο ἐκεῖνο ἀποτελοῦσε στὴν οὐσία τὸ συνταγματικὸ πλαίσιο ἑνὸς ὁλοκληρωτισμοῦ μὲ κοινοβουλευτικὴ κάλυψη. Πρβλ. ἀκόμη Πρακτικὰ συζητήσεων τοῦ Συντάγματος 1975, σ. 20-21 καὶ 969. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴ μειοψηφία (βλέπε ἰδίως εἰσήγηση μειοψηφίας), τὸ κυβερνητικὸ σχέδιο τοῦ Συντάγματος εἶχε ἐπικρίνει καὶ ἡ θεωρία, βλέπε Ἀ. Μάνεση, Ἡ νομικοπολιτικὴ θέση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κατὰ τὸ κυβερνητικὸ σχέδιο τοῦ Συντάγματος, ΝοΒ, (1975) 23.449 καὶ Φ. Βεγλερῆ, ὅ.π., σ. 306-308.

Τὸ κρίσιμο ὅμως ἐρώτημα γιὰ μιὰ οὐσιαστικὴ ἀξιολόγηση τοῦ πολιτεύματος — καὶ ὄχι ἁπλῶς γιὰ μιὰ τυπικὴ κατάταξή του σὲ κάποιο νομικὸ εἶδος — δὲν ἐξαντλεῖται σήμερα στὸ λιγότερο ἢ περισσότερο κοινοβουλευτικὸ χαρακτήρα του, ἀλλὰ στὸ γιατὶ τὸ πολίτευμα λειτούργησε μὲ αὐτὴ τὴ μορφὴ καὶ ὄχι μὲ ἄλλη, γιατὶ ἡ «προεδρικὴ» δυναμικὴ τοῦ Συντάγματος — ἂν δεχτοῦμε ὅτι ὑπάρχει — δὲν βρῆκε μέχρι σήμερα τὴν ἀντίστοιχη πολιτική της ἔκφραση. Καὶ πάνω ἀπ' ὅλα, σὲ ποιὸ βαθμὸ οἱ γνωστὲς ἀπὸ ἄλλες χῶρες μεταμορφώσεις ἢ παραμορφώσεις τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας [17] ἔχουν ὑποθηκεύσει καὶ τὴ δημοκρατία τῆς μεταδικτατορικῆς Ἑλλάδας. Ἡ ἀπάντηση στὸ τελευταῖο ἐρώτημα κάνει τὴν ἐνασχόληση ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ νομικοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ πολιτεύματος δευτερεύουσας σημασίας, ἐφ' ὅσον μιὰ τέτοια ἀναζήτηση σταματᾶ στὰ τυπικά, στὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τοῦ πολιτικοῦ συστήματος καὶ ἀγνοεῖ ἢ δὲν λαμβάνει ἐπαρκῶς ὑπόψη της τὰ οὐσιαστικά του, αὐτὰ ποὺ καθορίζουν τελικὰ κ α ὶ τὴ λειτουργία κ α ὶ τὴ σημασία τῶν πρώτων. Πρὶν φθάσουμε ὅμως ἐκεῖ ἐπιβάλλεται νὰ ἐπισημανθοῦν μερικὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς σημερινῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος.

Ἡ προέχουσα θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ στὸ σύστημα καὶ ἡ ὑπεροχή του ἀπέναντι στὸν Πρόεδρο· ἕνας ὑπὸ ἀνάπτυξη «πρωθυπουργικὸς κοινοβουλευτισμός»

3. Ἡ σχέση ποὺ ἀποτύπωσε κατὰ τὸν πιὸ πειστικὸ τρόπο τὴν ἐξέλιξη τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος καὶ ἔδειξε ὅτι ἡ πλάστιγγα εἶχε, τουλάχιστον γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε, γείρει ὁριστικὰ πρὸς τὴ μεριὰ τῆς κοινοβουλευτικῆς του ἐκδοχῆς, εἶναι ἡ σχέση Πρωθυπουργοῦ καὶ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας. Ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς σχέσης αὐτῆς ἐξαρτιόταν τελικὰ ἡ «πρωθυπουργικὴ» ἢ «προεδρικὴ» μορφὴ τῆς Δημοκρατίας ποὺ καθιέρωσε τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975. Καὶ ἡ ἐφτάχρονη λειτουργία τοῦ πολιτεύματος δὲν ἄφησε πολλὰ περιθώρια γιὰ συζήτηση καὶ ἀμφιβολίες, ὁδηγοῦσε ἀβίαστα στὴ διαπίστωση ὅτι ὁ Πρωθυπουργὸς κατεῖχε μέσα στὸ πολιτικὸ σύστημα θέση προέχουσα καὶ ὑπερεῖχε πολιτικὰ ὅλων τῶν ἄλλων κρατικῶν ὀργάνων, ἀκόμη καὶ τῆς Βουλῆς. Ἀναδείχθηκε τὰ χρόνια αὐτὰ σὲ κεντρικὴ πολιτικὴ φυσιογνωμία καὶ καθιερώθηκε ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν κέντρο τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων, ὡς τὸ ὄργα-

17. Γιὰ τὶς μεταμορφώσεις καὶ παραμορφώσεις τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας ἀντὶ πολλῶν, ἀπὸ ἑλληνόγλωσση βιβλιογραφία, Δ. Τ σ ά τ σ ο υ, Συνταγματικὸ Δίκαιο, σ. 238-240 καὶ τὴν ἐπίκαιρη πάντα μελέτη τοῦ Α. Σ β ώ λ ο υ, Προβλήματα τῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας, (ἐναρκτήριος λόγος), Νομικαὶ Μελέται, τ. Π, σ. 247 ἑπ., 250 ἑπ., 255 ἑπ. 264 ἑπ., 273 ἑπ., 278. Γιὰ τὸ ἴδιο πρόβλημα τὴν περιεκτικὴ καὶ πυκνὴ πολιτικὴ ἀνάλυση τοῦ Γ. Ἀ ν ί ο λ ι, Ὁ μετασχηματισμὸς τῆς Δημοκρατίας (ἑλλην. μετάφραση), Ἀθήνα 1972, σ. 64-84. Βλέπε καὶ σημ. 53.

νο ποὺ εἶναι πολιτικὰ ὑπεύθυνο ἄμεσα ἀπέναντι στὴ Βουλὴ καὶ ἔμμεσα ἀπέναντι στὸ λαὸ γιὰ τὸν καθορισμό, τὴ διεύθυνση καὶ ἐκτέλεση τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς [18].

Ἡ ὑπεροχὴ αὐτὴ τοῦ Πρωθυπουργοῦ εἶναι περισσότερο συνέπεια τῆς πολιτικῆς πραγματικότητας, καὶ ἰδίως τοῦ κομματικοῦ συστήματος, παρὰ τοῦ Συντάγματος, οἱ διατάξεις τοῦ ὁποίου ὡς γνωστὸν τὴ νομικοπολιτικὴ θέση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας φρόντισαν ρητὰ νὰ κατοχυρώσουν. Δὲν εἶναι λοιπὸν τόσο ἡ συνταγματικὴ ὀργάνωση τῶν ἐξουσιῶν ποὺ ἐξασφάλισε αὐτὴ τὴν προτεραιότητα, ὅσο ἡ διάρθρωση καὶ ὁ συσχετισμὸς τῶν πολιτικῶν καὶ κομματικῶν δυνάμεων.

Ἡ ἀκτινοβολία τῆς θέσης τοῦ Πρωθυπουργοῦ ὀφείλεται κατὰ πρῶτο λόγο [19] στὴν ἀμεσότερη καὶ ἐντονότερη, σὲ σχέση μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο ὄργανο, δημοκρατικὴ νομιμοποίηση τῆς ἐξουσίας του. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι καὶ στὶς τρεῖς μεταδικτατορικὲς ἐκλογικὲς ἀναμετρήσεις, ὁ Πρωθυπουργὸς ἐκλέχτηκε οὐσιαστικὰ ἄμεσα ἀπὸ τὸ λαό, ἀφοῦ τὸ κόμμα ποὺ πλειοψήφισε μπόρεσε νὰ σχηματίσει αὐτοδύναμη κοινοβουλευτικὰ κυβέρνηση. Ἡ διεύρυνση τῆς πολιτικῆς εὐθύνης ἀπὸ τὴ Βουλὴ κατευθεῖαν πρὸς τὸ λαὸ προσέδωσε στὸ πρωθυπουργικὸ ἀξίωμα αἴγλη δημοκρατικὴ καὶ κῦρος ἀναμφισβήτητο.

Ἡ ἐξουσία τοῦ Πρωθυπουργοῦ ἔχει ἐπομένως τὴν πηγή της στὴν ἴδια τὴ λαϊκὴ θέληση, γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἴδιος νομιμοποιεῖται νὰ ἐμφανίζεται ὡς ὁ ἀμεσότερος καὶ αὐθεντικότερος ἐκφραστὴς τῆς ἀρχῆς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴ δημοκρατικὴ νομιμοποίηση τῆς ἐξουσίας του, ὁ Πρωθυπουργὸς διέθετε τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ ἕνα ἄλλο σημαντικὸ πολιτικὸ προσόν: ὑπῆρξε ἀρχηγὸς τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας καὶ συνέβη νὰ εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἀρχηγὸς τοῦ κυβερνῶντος κόμματος.

Μὲ τὶς ἰδιότητες τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας καὶ τοῦ Προέδρου τῆς Κυβέρνησης, ὁ Πρωθυπουργὸς συγκέντρωσε στὰ χέρια του τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἀφοῦ μποροῦσε χάρη στὴν πρώτη ἰδιότητα νὰ ἐλέγχει ἔμμεσα τὴ νομοθετικὴ ἐξουσία καὶ χάρη στὴ δεύτερη νὰ διευθύνει οὐσιαστικὰ τὴν ἐκτελεστική. Εἶχε τὴ δύναμη νὰ κυβερνᾶ καὶ νὰ νομοθετεῖ, ἐπειδὴ εἶχε τὴ δύναμη νὰ ἐπιβάλλεται κομματικὰ καὶ νὰ λαμβάνει ἀπο-

---

18. Γιὰ τὶς ἐξουσίες αὐτὲς βλέπε ἀναλυτικὰ πιὸ κάτω, καθὼς καὶ Γ. Παπαδημητρίου, Ἡ διάλυση τῆς πρώτης μεταδικτατορικῆς Βουλῆς, (1978), σ. 103-113, τοῦ ἴδιου, Τὸ πολίτευμα, σ. 258-259.

19. Τὸ φαινόμενο τῆς συγκέντρωσης τῆς κρατικῆς ἐξουσίας σ' ἕνα πρόσωπο, τὸν Πρόεδρο ἢ τὸν Πρωθυπουργό, ἀνάλογα μὲ τὸ πολιτικὸ σύστημα τῆς χώρας, τὴν ὕπαρξη ἢ μὴ συμπαγοῦς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας, καθὼς καὶ τοὺς λόγους ἐνίσχυσης τῆς θέσης τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ὀργάνου, ἔχει ἀναλύσει κατὰ τρόπο ἐξαντλητικὸ ὁ M. Duverger στὸ βιβλίο του La Monarchie Républicaine ὅ.π., ἰδίως σ. 63-72, 90-98, 117-119, 189-209, 248-249, 273.

φάσεις περιβάλλοντάς τες μὲ ὅλα τὰ ἐχέγγυα τῆς δημοκρατικῆς νομιμοποίησης. Κατηύθυνε τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς χώρας, συντόνιζε τὶς δραστηριότητες τῶν ὑπουργῶν, τοὺς ὁποίους ἐπέλεγε μόνος του ἢ τοὺς ἐξανάγκαζε σὲ παραίτηση, ὅταν τὸ ἔκρινε ἀναγκαῖο, καὶ τέλος ἐξασφάλιζε τὴν ἀπρόσκοπτη καὶ ἀποτελεσματικὴ λειτουργία τῆς Βουλῆς, ὡς νομοθετικοῦ ὀργάνου, χάρη στὴν πειθαρχία ποὺ ἐπέβαλε στοὺς βουλευτὲς τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας [20].

Ἀλλὰ τὸ κῦρος τοῦ πρωθυπουργικοῦ ἀξιώματος ὀφείλεται ἐν μέρει καὶ στὴ δυνατότητα ποὺ ἔχει ὁ ἑκάστοτε φορέας του — αὐτὴ τὴ φορὰ μὲ βάση ρητὴ διάταξη τοῦ Συντάγματος — νὰ μετέχει ἄμεσα καὶ καθημερινὰ στὴ διαμόρφωση καὶ ἄσκηση τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς. Τὸ Σύνταγμα ἀναθέτει στὸν Πρωθυπουργό, ὡς ἀτομικὸ κρατικὸ ὄργανο, τὴν εὐθύνη τοῦ συντονισμοῦ καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου (ἄρθρο 82 § 2 Σ), καὶ στὴν Κυβέρνηση, ὡς συλλογικὸ κρατικὸ ὄργανο, τὴν εὐθύνη τοῦ καθορισμοῦ καὶ τῆς διεύθυνσης τῆς γενικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας (ἄρθρο 82 § 1 Σ) [21].

Στὴν πράξη ὁ Πρωθυπουργὸς ἐξασφαλίζοντας τὴν ἑνότητα καὶ κατευθύνοντας τὶς ἐνέργειες τῆς Κυβέρνησης ἀπέκτησε μία θέση σαφοῦς ὑπεροχῆς ἔναντι τῶν ἄλλων κυβερνητικῶν ὀργάνων (Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ Ὑπουργῶν) — ὑπεροχὴ ποὺ ὀφείλεται κατὰ ἕνα μεγάλο μέρος στὴ μονοκομματικὴ σύνθεση τῆς κυβέρνησης καὶ στὸν ἀρχηγικὸ κατὰ βάση χαρακτήρα τοῦ κυβερνῶντος κόμματος, εἴτε αὐτὸ ἦταν ἡ Ν.Δ. εἴτε τὸ ΠΑ.ΣΟ.Κ.— καὶ δὲν περιορίστηκε ἁπλῶς στὶς ἐξουσίες ποὺ ἔχει ἀπὸ τὸ Σύνταγμα, δηλαδὴ νὰ καθοδηγεῖ, ἐμπνέει, προσανατολίζει καὶ συντονίζει τὶς ἐνέργειες τῶν Ὑπουργῶν καὶ γενικὰ νὰ προωθεῖ καὶ νὰ ἐπιβλέπει τὴν ἐφαρμογὴ τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς. Ἄσκησε καὶ ἐξουσίες διαμόρφωσης τῆς γενικῆς πολιτικῆς χαράσσοντας τὶς γενικὲς κατευθύνσεις τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου. Στὸ πρόσωπό του συμπυκνώθηκε, τελικά, ἡ γενικὴ πολιτικὴ εὐθύνη τῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στὸ κοινοβούλιο καὶ στὸ λαό. Ἡ εὐθύνη αὐτὴ ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἐξουσία πολιτικῆς διεύθυνσης ποὺ ἀσκεῖ σὲ συνεργασία μὲ τὴν κυβέρνηση καὶ τὴν κυβερ-

---

20. Ἡ συγκέντρωση κρατικῆς ἐξουσίας στὰ χέρια τοῦ Πρωθυπουργοῦ, ἀποτελεῖ φαινόμενο ποὺ συνδέεται μὲ γενικότερες ἐξελίξεις καὶ ἀναδιαρθρώσεις τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος καὶ ἔχει ἄμεση σχέση τόσο μὲ τὶς διαδικασίες προσωποποίησης τῆς ἐξουσίας ποὺ παρατηρεῖται τὰ τελευταῖα χρόνια, ὅσο καὶ μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ κομματικοῦ φαινομένου καὶ ἰδίως μὲ τὴ διάρθρωση τοῦ κομματικοῦ συστήματος. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Duverger, ποὺ σημειώσαμε πιὸ πάνω, ἰδίως τὶς σ. 189-210, βλέπε γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ πρόχειρα C. Zilemenos, Naissance et évolution de la fonction de premier ministre dans le régime parlementaire Paris, 1976, σ. 43-45, 208-217, 248-247.

21. Βλ. Σχετικὰ Δ. Θ. Τσάτσου, Συνταγματικὸ Δίκαιο, σ. 376-377. Ἀκόμη Α. Ράϊκου, Παραδόσεις Συνταγματικοῦ Δικαίου, σ. 318-322, καὶ Γ. Παπαδημητρίου, Τὸ πολίτευμα σ. 259.

νητική πλειοψηφία, ἔρχεται νὰ προστεθεῖ στὴν τριπλὴ συνταγματικὴ εὐθύνη ποὺ ἔχει νὰ κατευθύνει, νὰ προωθεῖ καὶ νὰ συντονίζει τὶς ἐνέργειες τῶν Ὑπουργῶν [22].

Μὲ βάση αὐτὰ τὰ δεδομένα, οἱ ἐξουσίες τοῦ Πρωθυπουργοῦ ὑπῆρξαν σὲ σχέση μὲ ἐκεῖνες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας σαφῶς ὁριοθετημένες. Ὁ Πρωθυπουργὸς μετέχει ἄμεσα καὶ ἐνεργὰ στὴ διαμόρφωση καὶ ἄσκηση τῆς γενικῆς πολιτικῆς. Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας μόνον ἔμμεσα μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει τὴν ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς αὐτῆς. Πρωθυπουργός, Κυβέρνηση καὶ κυβερνητικὴ πλειοψηφία σὲ στενὴ συνεργασία καὶ ἀλληλεξάρτηση μεταξύ τους καθορίζουν τὴ γενικὴ πολιτικὴ τῆς χώρας καὶ συμπράττουν στὴν ὑλοποίηση τοῦ κυβερνητικοῦ προγράμματος. Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ὀφείλει νὰ ἐγγυᾶται τὴ διατήρηση τῶν συνταγματικῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν ὁμαλὴ καὶ ἀδιατάρακτη πραγματοποίηση τοῦ προγράμματος αὐτοῦ.

Οἱ ἐξουσίες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ τοῦ Πρωθυπουργοῦ δὲν εἶναι μεταξύ τους ἱεραρχικὰ διαρθρωμένες, ἀλλὰ οὔτε καὶ πολιτικὰ ἀνταγωνιστικές [23]. Ὁ Πρωθυπουργὸς δὲν ὀφείλει πολιτικὴ ὑποταγὴ στὸν Πρόεδρο — ὅπως συμβαίνει π.χ. στὸ γαλλικὸ πολίτευμα ἀλλὰ — καὶ ὁ Πρόεδρος δὲν νομιμοποιεῖται νὰ ἔχει δικό του πολιτικὸ πρόγραμμα ποὺ νὰ τὸ ἀντιπαραθέτει στὸ

---

22. Στὴν πράξη λειτούργησε τὸ μονοκρατικὸ σύστημα ὀργάνωσης τῆς Κυβέρνησης: ὁ Πρωθυπουργὸς καθορίζει μόνος του τὴ γενικὴ πολιτικὴ τῆς Χώρας καὶ ὑπέρκειται τῶν Ὑπουργῶν. Σχετικὰ μὲ τὰ διάφορα συστήματα ὀργάνωσης τῶν Κυβερνήσεων (τὸ συλλογικό, τὸ μονοκρατικό, καὶ τὸ ἀτομικὸ) βλέπε Ἀ ρ. Μ ά ν ε σ η, Ἐγγυήσεις τ. ΙΙ, σ. 405-406, σημ. 12. Ὁ τρόπος ὀργάνωσης τῆς κυβέρνησης καὶ ἡ θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ στὸ Ὑπουργικὸ Συμβούλιο ἐξαρτᾶται κατὰ μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ μονοκομματικὸ ἢ πολυκομματικὸ χαρακτήρα τῆς κυβέρνησης, τὴ διάρθρωση καὶ ὀργάνωση τῶν κομμάτων καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ συνταγματικὴ παράδοση κάθε χώρας. Τὸ ζήτημα αὐτὸ ἔχει ἀποκτήσει ἰδιαίτερη ἐπικαιρότητα στὴν Ἰταλία ὅπου καὶ ἀντιμετωπίζεται νομοθετικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ τρόπου ὀργάνωσης τῆς Κυβέρνησης. Βλέπε τὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ Q u a d e r n i C o s t i t u z i o n a l i, τεῦχος 1, 1982 μὲ θέμα, Struttura del Governo e ruolo della presidenza del Consiglio καὶ γιὰ τὶς ἀρχὲς ποὺ διέπουν τὴν ὀργάνωση τῆς κυβέρνησης στὴν Ἰταλία, τὴ μελέτη στὸ ἴδιο τεῦχος τοῦ S t. M e r l i n i, Presidente del Consiglio e collegialità di governo σ. 7-12, 13-16 καὶ 19-26, ἀκόμη T. M a r t i n e s, Diritto costituzionale, σ. 425-427. Βλέπε ὡς πρὸς τὸ γαλλικὸ πολίτευμα τὴν πρόσφατη σχετικὰ μονογραφία τοῦ S t. R i a l s, Le Premier Ministre, Paris P.U.F. 1981, ἰδίως σ. 69-126.

23. Ἀνισότητα, ἱεραρχικὴ ὑποταγὴ καὶ ἔλλειψη ἀνταγωνισμοῦ διέπει τὶς σχέσεις Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ Πρωθυπουργοῦ στὸ γαλλικὸ Πολίτευμα. Βλέπε σχετικὰ A. H a u r i o u - J. G i c q u e l καὶ P. G e l a r d, ὅ.π., σ. 860-868, 896-899 καὶ ἐνημέρωση 1976, J. G i c q u e l, ὅ.π., σ., 277 ἐπ. καὶ ἔνθετο 1977, σ. 5-6, P. A v r i l, ὅ.π., σ. 401-406 καὶ γιὰ τὰ ζητήματα ποὺ ἀνακύπτουν μετὰ τὴν ἄνοδο τῆς ἀριστερᾶς στὴν ἐξουσία J. L. Q u e r m o n e, un gouvernement présidentiel, ou un gouvernement partisan?, Pouvoirs «1981 : La gauche au pouvoir», 1982, σ. 67-86, L é o H a m o n, Une République présidentielle?, Bordas, 1975, σ. 194-196.

πρόγραμμα τῆς κυβέρνησης. Σύμφωνα μὲ τὸ κυβερνητικὸ σύστημα ποὺ καθιερώνει τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 καὶ λειτουργεῖ στὴν πράξη ἐδῶ καὶ ἑφτὰ χρόνια, τὰ ὄργανα στὰ ὁποῖα ἀνήκει κύρια καὶ ἀποκλειστικὰ ἡ εὐθύνη γιὰ τὴ διακυβέρνηση τοῦ τόπου εἶναι ἡ Κυβέρνηση καὶ ἡ Βουλή. Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἐλέγχει τὴ νομιμότητα καὶ συνταγματικότητα τῶν μέσων ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ὄργανα καὶ βεβαιώνει κυρώνοντας μὲ τὴν ὑπογραφή του ὅτι πράγματι τηρήθηκαν οἱ ὅροι ποὺ ἀπαιτεῖ τὸ Σύνταγμα γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν ἀναγκαίων κρατικῶν πράξεων.

Ὁ Πρωθυπουργὸς ἐνεργεῖ ὡς θεματοφύλακας τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, ὡς ἐνσαρκωτὴς τῆς λαϊκῆς θέλησης, ἐνῶ παράλληλα εἶναι ὁ δημιουργός, ἐμπνευστὴς καὶ ὁ ἐγγυητὴς τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας. Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἐνεργεῖ ὡς φύλακας τῆς συνταγματικῆς νομιμότητας, ὡς ἐγγυητὴς τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος. Ὀφείλει νὰ ἐπιβλέπει τὴν τήρηση τῶν συνταγματικῶν κανόνων καὶ νὰ ἐξασφαλίζει τὸ σεβασμό τους, καθὼς καὶ τὸ σεβασμὸ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ἐνεργώντας γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἀποτρεπτικὰ ἢ ἀνασταλτικά. Ἔχει καθῆκον νὰ ἐπεμβαίνει καὶ νὰ ἐμποδίζει ἐνέργειες ποὺ στρέφονται κατὰ τῆς συνταγματικῆς τάξης, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνεργεῖ θετικὰ καὶ μὲ πρωτοβουλία ὥστε νὰ ἀποκαθίσταται ἡ ἰσορροπία στὴ λειτουργία τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν κάθε φορὰ ποὺ διαταράσσεται [24].

Γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἄσκησε κατὰ κύριο λόγο λειτουργίες ἐγγυητικὲς καὶ ἐλεγκτικὲς ἐπιβεβαιώνοντας ἔτσι στὴν πράξη ὅτι στὴν οὐσία δὲν διαθέτει «παρὰ ἁρμοδιότητες ἀνασχετικὲς καὶ ἀνασταλτικὲς καὶ πάντα πρόσκαιρες» [25]. Ἡ τρέχουσα συνταγματικὴ πρακτικὴ ἔδειξε ὅτι δὲν δικαιοῦται νὰ ἀσκεῖ πολιτική, δικαιοῦται ὅμως νὰ ἐνημερώνεται γι' αὐτὴν καὶ νὰ ἐνθαρρύνει, νὰ «νουθετεῖ» ἢ νὰ προειδοποιεῖ αὐτοὺς ποὺ τὴν ἀσκοῦν, δικαιοῦται δηλαδὴ νὰ προεδρεύει ὄχι ὅμως καὶ νὰ κυβερνᾶ [26].

---

24. Βλ. καὶ πιὸ πάνω ἀριθ. 5. Σχετικὰ μὲ τὸν ἀντίστοιχο ρόλο τοῦ Προέδρου τῆς Ἰταλικῆς Δημοκρατίας βλέπε τὶς ὀξυδερκεῖς παρατηρήσεις τοῦ C. Mortati, Istituzioni di Diritto Pubblico τ. II, 1969, σ. 608-610 καὶ 675-677 καὶ τὶς ἀπόψεις τοῦ P. Barile, I poteri del Presidente della Republica, Riv. trim. dir pubblico, 1958, σ. 295-357 ,ἰδίως 309-311, 317 ἑπ. καὶ 335 ἑπ. καὶ G. Guarino, Il Presidente della Republica Italian, Riv. Trim. dir pubblico, 1951, 903-992, 912-915, 947 ἑπ. 963.

25. Κ. Τσάτσος, Πρακτικὰ Συζητήσεων τοῦ Συντάγματος, σ. 934. Τὴν ἄποψη αὐτὴ γιὰ τὸ ρόλο τοῦ Προέδρου ὑποστηρίζουν οἱ Γ. Δασκαλάκης, ὅ.π., καὶ A. Pantelis, ὅ.π., σ. 264-261, καὶ 312-314.

26. Πρόκειται φυσικὰ γιὰ τὶς λειτουργίες ποὺ ἀσκεῖ κάθε ἀρχηγὸς κράτους σὲ χώρα ποὺ ἰσχύει τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα, μὲ αἱρετὸ ἢ κληρονομικὸ ἀνώτατο ἄρχοντα. Γιὰ τὸ θέμα αὐτό, Ἀρ. Μάνεση, Αἱ ἐγγυήσεις τηρήσεως τοῦ Συντάγματος, τ. II, σ. 149-173. Ἀπὸ τὴν ξένη βιβλιογραφία, συνοπτικά, M. Prelot-J. Boulouis, ὅ.π., σ. 107, D. Biscaretti di Ruffia, Introduzione σ. 108, Wade and Phillips, Constitutional law, London, Lugman 1970 [8], σ. 177. Γιὰ τὸν ἀνάλογο ρόλο τοῦ Βέλγου

Τὰ πλεονεκτήματα ἑνὸς νεότευκτου «πλειοψηφικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ»

4. Ἕνα δεύτερο χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς ἑφτάχρονης λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος, αὐτὸ ποὺ χρωμάτισε καὶ καθόρισε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο τὴν κοινοβουλευτική του ὑφή, εἶναι ἡ ὕπαρξη μιᾶς αὐτοδύναμης, συμπαγοῦς καὶ πειθαρχημένης κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας. Τὸ γνώρισμα αὐτὸ ταυτίστηκε τόσο πολὺ μὲ τοὺς μεταδικτατορικοὺς κοινοβουλευτικοὺς θεσμούς, ὥστε ἔγινε μία ἀπὸ τὶς πιὸ οὐσιώδεις προϋποθέσεις τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας τους. Τὸ πολίτευμα λειτούργησε στὴ βάση ἑνὸς «πλειοψηφικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ», δηλαδὴ ἑνὸς πολιτικοῦ συστήματος ὅπου ἕνα κόμμα ἢ μιὰ συμπαγὴς καὶ πειθαρχημένη κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία στηρίζει τὴν κυβέρνηση ἐξασφαλίζοντας κυβερνητικὴ σταθερότητα καὶ ἀδιατάραχτη μακροβιότητα στὸ κοινοβούλιο [27].

Τὸν «πλειοψηφικὸ κοινοβουλευτισμὸ» τὸν συναντᾶμε στὰ δικομματικὰ ἰδίως πολιτικὰ συστήματα, ὅπως εἶναι τὸ σύστημα τῆς Μ. Βρεταννίας, μπορεῖ ὅμως νὰ λειτουργήσει καὶ στὰ πολυκομματικὰ συστήματα, ὅπως εἶναι τῆς Γαλλίας σήμερα, ἀρκεῖ οἱ ὑπάρχουσες πολιτικὲς δυνάμεις νὰ εἶναι διατεθειμένες νὰ συγκροτήσουν σχετικὰ ὁμοιογενεῖς καὶ πειθαρχημένες πλειοψηφίες καὶ ἀντίστοιχες μειοψηφίες. Ἡ λογική του εὐνοεῖ πάντως ἢ ὁδηγεῖ στὴ δ ι π ο λ ι κ ὴ σύμπτυξη τῶν πολιτικῶν δυνάμεων.

Στὴν παραλλαγὴ αὐτὴ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος ὑπάρχει μιὰ αὐξημένη πολιτικὴ ἀλληλεγγύη καὶ ἀλληλεξάρτηση κυβέρνησης καὶ κοινοβου-

---

μονάρχη, P. W i g n y, Droit Consitutionnel, Bruxelles 1952, τ. II. σ. 570-581, καὶ γιὰ τὸ ρόλο τοῦ Ἰσπανοῦ μονάρχη, Y v e s R o d r i g u e s, Le monarque dans le nouveau régime politique espagnol, R e v. D r. P u b l. 1982, 65-96, 83 ἑπ., 89-93. Ὅσον ἀφορᾶ εἰδικότερα τὸ ρόλο τοῦ Προέδρου τῆς Ἰταλικῆς Δημοκρατίας, T. M a r t i n e s, ὅ.π., σ. 522-524, R. B i s c a r e t t i di Ruffia, Diritto Constituzionale σ. σ. 437-442. Ἀκόμη P. B a r i l e, ὅ.π., σ. 301-311, 356-357. Κλασσικὴ ἔμεινε ἡ ἀντίληψη τοῦ B. C o n s t a n t γιὰ τὴν pouvoir neutre τοῦ ἀνώτατου ἄρχοντα «Principes de Politique» Chap. II, «De la nature du pouvoir royal dans une monarchie constitutionnelle (1815) ἐπανέκδοση 1980, Le livre de poche σ. 279-290. Τοὺς κινδύνους ποὺ περικλείει μιὰ τέτοια ἀντίληψη ἀναλύει ὁ Δ. Τ σ ά τ σ ο ς στὸ Συνταγματικό του Δίκαιο, σ. 209-210. Στὶς βάσιμες αὐτὲς ἐπιφυλάξεις, ὡς πρὸς τὴν λειτουργία τῆς «οὐδέτερης ἐξουσίας» ἀπαντᾶ συνοπτικὰ ὁ C. M o r t a t i, ὅ.π. II, σ. 609-610, καὶ ὁ M a r t i n e s, ὅ.π. σ. 523. Ἐκτενὴς κριτικὴ τῆς θέσης γιὰ τὴν «οὐδετερότητα» τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας «περιέχεται στὶς Ἐγγυήσεις, τ. II, σ. 163-173 τοῦ A. M ά ν ε σ η. Σχετικὰ μὲ τὸ θεσμὸ τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντα βλέπε τὴ συγκριτικὴ ἐργασία τῆς Α. Γ ε ω ρ γ ι ά δ ο υ, Ὁ θεσμὸς τοῦ αἱρετοῦ ἀνώτατου ἄρχοντα, Θεσσαλονίκη 1978.

27. Γιὰ τὴν ἔννοια καὶ σημασία τοῦ πλειοψηφικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, M. D u v e r g e r, ὅ.π., τ. 1 σ. 189, 265 καὶ τ. 2 σ. 325. A. H a u r i o u κλπ ὅ.π., σ. 243 καὶ 873. Γιὰ τὸν τρόπο λειτουργίας του στὴ Γαλλία, J. G i c q u e l, ὅ.π., σ. 295-298, 300 ἑπ. καὶ P. A v r i l, ὅ.π., 415-416.

λευτικῆς πλειοψηφίας. Ἡ κυβέρνηση γιὰ νὰ πραγματοποιήσει ἀπερίσπαστη ἀπὸ κοινοβουλευτικὲς προστριβὲς τὸ μακρόπνοο πρόγραμμά της ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ἄνευ ὅρων ὑποστήριξη μιᾶς ἄνετης πλειοψηφίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ κυβερνητικὴ πλειοψηφία ἐξαρτᾶται ἀπόλυτα ἀπὸ τὴ βιωσιμότητα τῆς κυβέρνησης καὶ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἔργου της. Στὴν πράξη ἀντιμετωπίζει τὸ δίλημμα ποὺ βασανίζει κάθε ἀρχηγὸ κράτους μὲ κοινοβουλευτικὸ σύστημα: νὰ ὑποταχθεῖ στὴ θέληση καὶ τὶς ἀποφάσεις τῆς κυβέρνησης ἢ νὰ τὴν ἀνατρέψει διακινδυνεύοντας ἔτσι τὴ θέση στὸ κοινοβούλιο τῶν βουλευτῶν ποὺ τὴν ἀπαρτίζουν; Συνήθως προτιμᾶ τὴν πρώτη λύση.

Ὅταν ἡ κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία ἔχει μονοκομματικὸ χαρακτήρα, ὅπως συνέβη στὴ μεταδικτατορικὴ Ἑλλάδα, ἡ ἀλληλεξάρτηση κυβέρνησης καὶ πλειοψηφίας εἶναι τέτοια ὥστε τείνει σὲ ταύτιση τῶν δύο αὐτῶν παραγόντων τῆς κοινοβουλευτικῆς ζωῆς. Ἡ κυβέρνηση λειτουργεῖ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ὡς ἐκτελεστικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ κυβερνῶντος κόμματος.

Ἡ ὕπαρξη στὶς μεταδικτατορικὲς βουλευτικὲς περιόδους συμπαγῶν κυβερνητικῶν πλειοψηφιῶν ἀποτελεῖ γεγονὸς πολιτικὰ αὐτόνομο καὶ οὐσιαστικὰ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴ ρύθμιση τοῦ Συντάγματος, παρόλο ποὺ καθόρισε ἀποφασιστικὰ τὸν τρόπο τῆς ἐφαρμογῆς του. Φαινόμενο ὄχι καὶ τόσο γνώριμο τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς, θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀποτέλεσμα μιᾶς σειρᾶς πολιτικῶν παραγόντων καὶ συμπτώσεων — καί ὄχι μόνο τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου, πολὺ δὲ λιγότερο τοῦ Συντάγματος, οἱ συντάκτες τοῦ ὁποίου ξεκίνησαν ἀπὸ τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ πολιτικὸ σύστημα τῆς Ἑλλάδας πάσχει ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἔλλειψη σταθερῶν κοινοβουλευτικῶν σχηματισμῶν. Γι' αὐτὸ καὶ πολλὲς ἀπὸ τὶς διατάξεις του, ἰδίως αὐτὲς ποὺ ρυθμίζουν τὴ σχέση Κυβέρνησης καὶ Βουλῆς καὶ ὁρισμένες ἀπὸ τὶς ρυθμιστικὲς ἁρμοδιότητες τοῦ Προέδρου θεσπίστηκαν μὲ στόχο τὴν ἀντιμετώπιση καταστάσεων κυβερνητικῆς ἀστάθειας καὶ κοινοβουλευτικῆς ρευστότητας. Ἡ δημιουργία μετὰ τὴ μεταπολίτευση συμπαγῶν πολιτικῶν ἀποκρυσταλλώσεων καὶ ἡ συγκρότηση αὐτοδύναμων κοινοβουλευτικῶν πλειοψηφιῶν κατέστησαν ὁρισμένες ἀπὸ τὶς διατάξεις αὐτὲς ἀνενεργεῖς καὶ ἀποδυνάμωσαν προεδρικὲς ἁρμοδιότητες, ἰδιαίτερα κρίσιμες γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἰσορροπίας τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν. Τὸ πραγματικὸ δηλαδὴ γεγονὸς τῆς συγκρότησης ἄνετης πλειοψηφίας στὸ κοινοβούλιο ἔπαιξε ρόλο ρυθμιστικὸ στὴ λειτουργία τοῦ πολιτεύματος καὶ καθοριστικὸ στὸν προσδιορισμὸ τῆς μορφῆς του [28]. Ρύθμισε κατὰ τρόπο αὐτόματο τὶς σχέσεις Κυβέρνησης

28. Ἀνάλογη σημασία εἶχε γιὰ τὴ λειτουργία καὶ τὴ μορφὴ τοῦ Πολιτεύματος «le fait majoritaire» στὴ Γαλλία, βλέπε σχετικά, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς μονογραφίες τῶν P. Avril καὶ J. Gicquel τὴ συζήτηση ποὺ ἔγινε μὲ θέμα, «La Ve République : primauté presidentielle ou fait majoritaire» καὶ δημοσιεύτηκε στὸ Pouvoirs, 1978, 4, σ. 123-131 καὶ τὴ μελέτη στὸ ἴδιο τεῦχος τοῦ J. Charlot, La Ve République : une mutation politique σ. 107-116.

καὶ Βουλῆς, Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ Κυβέρνησης, μετατρέποντας διακριτικὲς ἐξουσίες τοῦ Προέδρου σὲ ἁρμοδιότητες δέσμιες. Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ὅταν βρίσκεται ἀπέναντι σὲ μιὰ συμπαγὴ κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία εἶναι πολιτικὰ ἀδύναμος καὶ δέσμιος τῶν συνταγματικῶν διατάξεων ποὺ κατοχυρώνουν τὸν κοινοβουλευτικὸ χαρακτήρα τοῦ πολιτεύματος. Τοῦ εἶναι πάντως ἠθικὰ δύσκολο καὶ πολιτικὰ ἐπικίνδυνο νὰ συγκρουστεῖ μαζί της, διότι μιὰ τέτοια ἐνέργεια ἐνδέχεται νὰ ἑρμηνευτεῖ ὡς ἀπόπειρα ἀνατροπῆς τοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος καὶ νὰ καταλήξει σὲ συνταγματικὴ κρίση μὲ ἀπρόβλεπτες συνέπειες [29].

Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ ρυθμιστική της ἐνέργεια, ἡ ὕπαρξη σταθερῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας εἶχε καὶ μιὰν ἄλλη εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὸ ἰσχῦον πολίτευμα χαρίζοντάς του ὅ,τι τοῦ ἀμφισβητοῦσαν οἱ ἐπικριτές του: διάρκεια, σταθερότητα καὶ κῦρος. Ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Συντάγματος ἀπὸ τὴ συγκυρία καὶ τὶς πολιτικὲς συνθῆκες ποὺ τὸ γέννησαν, ἔχει, ἰδίως μετὰ τὴν πολιτικὴ ἀλλαγὴ τοῦ Ὀκτωβρίου 1981, ἀμβλύνει οὐσιωδῶς τὸν περιστασιακὸ καὶ πρόσκαιρο χαρακτήρα ποὺ φαινόταν ὅτι εἶχε τὴν ἐποχὴ τῆς θέσπισής του. Ὅταν ἕνα συνταγματικὸ κείμενο καταφέρνει νὰ ἀρθεῖ πάνω ἀπὸ τὶς συνθῆκες ποὺ τὸ δημιούργησαν καὶ ἀποδεικνύει, μὲ τὴ συνέχεια καὶ διάρκεια τῆς ἐφαρμογῆς του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἀρχῶν του, ὅτι εἶναι σὲ θέση νὰ ἀγκαλιάζει καὶ νὰ ἐγγυᾶται ποιοτικὰ διάφορες πολιτικὲς καταστάσεις, τότε δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ ἀντιμετωπίζεται ὡς ἁπλὸ δημιούργημα τῶν περιστάσεων, καὶ νὰ ἑρμηνεύεται κατὰ τρόπο περιστασιακό.

Ἡ κοινοβουλευτικὴ ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος ἀπὸ τὸν Κ. Καραμανλὴ καὶ ἡ σημασία της

5. Τὰ δύο αὐτὰ γνωρίσματα τοῦ ἰσχύοντος κοινοβουλευτικοῦ συστήματος, ὁ «πρωθυπουργικὸς» καὶ ὁ «πλειοψηφικὸς» χαρακτήρας του, γιὰ νὰ — κατανοηθοῦν πλήρως θὰ πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ συνταγματικὴ πρακτικὴ τῶν συγκεκριμένων φορέων τῆς ἐξουσίας.

Ἡ δικομματικὴ κατὰ βάση διάρθρωση τῶν πολιτικῶν δυνάμεων στὸ κοινοβούλιο, ἡ ὁποία τουλάχιστον ὡς τάση ἄρχισε νὰ διαφαίνεται μετὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ 77, ἡ πειθαρχία ποὺ διέπει τὰ πολιτικὰ κόμματα μαζὶ μὲ τὸν ἀρ-

29. Γενικὰ ὁ Πρόεδρος εἶναι οὐσιαστικὰ ἄοπλος ἀπέναντι σὲ μιὰ ὁμοιογενὴ καὶ συμπαγὴ κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία. Βλέπε καὶ Pantélis, ὅ.π., σ. 266. Ἀκόμη καὶ στὴ Γαλλία, ὁ Πρόεδρος δὲν μπορεῖ νὰ κάνει τίποτα χωρὶς τὴ σύμπραξη ἢ ὑποστήριξη κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας προσκείμενης σ' αὐτὸν βλ. L. Hamon, ὅ.π., σ. 172-191, M. Duverger, Echec au Roi, 1978, σ. 89-136 καὶ τὶς μελέτες τῶν L. Hamon, Nécessité et condition de l'alternance, Ol. Dukamel, La Constitution de la Ve République et l'alternance, Pouvoirs, 1978, 4, σ. 19-43 καὶ 47-71 ἀντίστοιχα, καὶ τοῦ J. L. Quermonne, ὅ.π., σ. 58 ἑπ., 63 ἑπ. Βλέπε καὶ πιὸ κάτω ἀριθμ. 9.

χηγικὸ χαρακτήρα τῶν κυβερνητικῶν κομμάτων, συνδυαζόμενα ὅλα μαζὶ μὲ τοὺς πλειοψηφικοὺς ἐκλογικοὺς καὶ κοινοβουλευτικοὺς μηχανισμοὺς ποὺ ἀναπτύχθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια στὴ χώρα μας, μετέτρεψαν τὴν κυβέρνηση σὲ ἐξουσία πλειοψηφικὴ καὶ τὸν Πρωθυπουργό, ὡς ἀρχηγὸ τῆς πλειοψηφίας, σὲ ἄμεσο ἐντολοδόχο τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ θεματοφύλακα τῆς λαϊκῆς ἐντολῆς.

Ἡ ἐντυπωσιακὰ μεγάλη συγκέντρωση κρατικῆς ἐξουσίας στὸ πρόσωπο τοῦ Πρωθυπουργοῦ, χωρὶς νὰ ἀκυρώνει τοὺς ἀρχικοὺς στόχους τῆς συνταγματικῆς μεταρρύθμισης, τοὺς πραγματοποιεῖ μὲ ἄλλα μέσα: ἂν οἱ περίφημες «προεδρικὲς ὑπερεξουσίες» δὲν βρῆκαν σήμερα τὸν τρόπο γιὰ νὰ ἐκδηλωθοῦν εἶναι καὶ γιατὶ ἡ ἐνίσχυση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἡ σχετικὴ αὐτονόμησή της ἀπὸ τὴ νομοθετικὴ καὶ ἡ παράλληλη διασφάλιση τῆς ἑνότητάς της — πάγιες ἐπιδιώξεις κάθε σύγχρονης ἀστικῆς συνταγματικῆς μεταρρύθμισης [30] — πραγματοποιήθηκαν ἔχοντας ὡς κεντρικὸ ἄξονά τους τὸ πρόσωπο τοῦ Πρωθυπουργοῦ [31].

Τὸ φαινόμενο δὲν εἶναι τυχαῖο, οὔτε περιστασιακό. Οὔτε καὶ θὰ μποροῦσε νὰ ἀποδοθεῖ στὸ Σύνταγμα τοῦ 1975. Ἀρκετὰ ἐπιφανειακὴ θὰ ἦταν ἐξ ἄλλου ἡ ἄποψη ὅτι ἡ ἀκτινοβολία τῆς θέσης τοῦ Πρωθυπουργοῦ ὀφείλεται βασικὰ στὸ γεγονὸς ὅτι στὰ πρῶτα καὶ πιὸ ἀποφασιστικὰ χρόνια ἐφαρμογῆς τοῦ νέου Συντάγματος συνέβη νὰ κατέχει τὴ θέση αὐτὴ ἕνας χαρισματικὸς καὶ παντοδύναμος πολιτικὰ ἡγέτης, ὁ κ. Καραμανλής. Ἡ προσωπικότητα τοῦ φορέα ὅσο ἀπαστράπτουσα καὶ ἂν εἶναι, δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴ δύναμη ἑνὸς θεσμοῦ, οὔτε μπορεῖ ἀπὸ μόνη της νὰ τοῦ προσδώσει κῦρος καὶ διάρκεια ποὺ δὲν ἔχει. Ἁπλὴ συγκριτικὴ παρατήρηση πείθει, ἄλλωστε, ὅτι ἡ προέχουσα σ' ἕνα κοινοβουλευτικὸ σύστημα θέση τοῦ πρωθυπουργοῦ ἔχει διάσταση ἀντικειμενικὴ καὶ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸ πολιτικὸ καὶ ἰδίως μὲ τὸ κομματικὸ σύστημα τῆς χώρας, τὴν ὀργάνωση καὶ διάρθρωση τῶν πολιτικῶν της δυνάμεων. Σ' ἕνα δικομματικὸ π.χ. πολιτικὸ σύστημα ἡ πολιτικὴ ὑπεροχὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ

30. Παράδειγμα τὸ Σύνταγμα τῆς Γαλλίας τοῦ 1958 ἢ τῆς Πορτογαλλίας τοῦ 1976, ὅπως τὸ ἀναλύει ὁ M. Duverger, Notes et Edudes Documentaires No 4387-4388, (1977), σ. 7, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τῆς Ἱσπανίας, σὲ μικρότερο ὅμως βαθμό, βλέπε D. G. Lavroff, Les institutions politiques de l'Espagne, Notes et Etudes Documentaires No 4629-4630, 1981 σ. 194 ἑπ. Εἰδικότερα γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς σχετικῆς αὐτονόμησης τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, βλ. Ph. Dujardin, 1946, Le Droit mis en scène, Paris, Maspero 1979, σ. 146-161, 148, 151, 157, 159, (οἱ ἀναλύσεις ἀφοροῦν τὸ Σύνταγμα τοῦ 1946). Τὸ ἴδιο φαινόμενο ἐπισημαίνουν ἀπὸ μαρξιστικὴ πάντα σκοπιά, ἔχοντας ὡς παράδειγμα τὸ Σύνταγμα τῆς Γαλλίας τοῦ 1958, καὶ οἱ A. Negri, La forma stato, per la critica dell' economica politica della costituzione, Milano, Feltrinelle 1979, σ. 145 ἑπ. καὶ Ugo Rescigno, Costituzione italiana e stato borghese, Roma, Savelli 1975, σ. 103.

31. Βλ. καὶ πιὸ κάτω, ἀριθμὸ 11.

ἀπορρέει ἄμεσα ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κομματικὸ σύστημα τὸ ὁποῖο τὴ στηρίζει καὶ τὴν ἀναπαράγει. Τὴ δύναμή του ὁ Πρωθυπουργὸς τὴν ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν ἐξουσία ποὺ ἔχει πάνω στὸ πλειοψηφοῦν κόμμα καὶ μέσω αὐτοῦ πάνω στὸ Κοινοβούλιο, ἐνῶ τὸ ἀρνητικό του εἴδωλο, ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολίτευσης ὀφείλει τὴ δύναμή του στὴν εἰκόνα τοῦ μελλοντικοῦ πρωθυπουργοῦ ποὺ ἐνσαρκώνει.

Ἂν ἡ θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ δὲν εἶχε ἀντικειμενικὰ στὸ πολιτικό μας σύστημα τὴ σημασία καὶ τὴν πολιτικὴ πρωταρχικότητα ποὺ ἐπισημάνθηκαν πιὸ πάνω, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐξηγηθεῖ καὶ ἡ προτίμηση ποὺ εἶχε δείξει γι' αὐτήν, μετὰ τὴ θέση σὲ ἰσχὺ τοῦ νέου Συντάγματος, ὁ τότε ἀρχηγὸς τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας. Γιατὶ ὁ Κ. Καραμανλὴς ἐπέλεξε γιὰ νὰ πραγματοποιήσει τὸ πολιτικό του πρόγραμμα τὴ θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ ὄχι τοῦ Προέδρου καὶ γιατὶ ὅταν ἔκρινε ὅτι σημαντικὰ ἐθνικὰ θέματα εἶχαν ἤδη ρυθμιστεῖ καὶ εἶχαν ληφτεῖ οἱ κρίσιμες πολιτικὲς ἀποφάσεις καὶ ἑπομένως ἡ ἄμεση καθημερινὴ συμμετοχή του στὴν πολιτικὴ πράξη δὲν ἦταν καὶ τόσο ἀναγκαία, ἢ εἶχε πάντως ἀποβεῖ πολιτικὰ δυσβάστακτη, ἐγκατέλειψε τὴν πρωθυπουργία καὶ μετακινήθηκε στὴν προεδρία; Τί νόημα εἶχε αὐτὴ ἡ μετακίνηση; Τὴν ὑπαγόρευσαν ἄραγε λόγοι μόνο πολιτικῆς σκοπιμότητας; Ἐπρόκειτο ἁπλῶς γιὰ ἀλλαγὴ ἐνδύματος ἢ γιὰ συνειδητὴ ἐπιλογὴ ἄλλου λειτουργήματος; Ἂν δεχόμασταν ὅτι ἡ «μεταπήδηση» ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ ἀσκηθοῦν ἀπὸ ἄλλη θέση καὶ μὲ ἄλλο κῦρος ἁρμοδιότητες ποὺ μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγο ἀσκοῦνταν ἀπὸ τὸν πρωθυπουργικὸ θῶκο, τότε θὰ ἔμενε συνταγματικὰ ἀκάλυπτη ἡ πρακτικὴ ποὺ εἶχε προηγηθεῖ. Τὸ ἐρώτημα ποὺ θὰ ἀνέκυπτε θὰ ἦταν: πότε ἐνεργοῦσε συνταγματικὰ ὁ συγκεκριμένος φορέας τοῦ ἀξιώματος, ὅταν ὡς Πρωθυπουργὸς ἀσκοῦσε ἁρμοδιότητες Προέδρου ἢ ὅταν ὡς Πρόεδρος σφετεριζόταν ἁρμοδιότητες Πρωθυπουργοῦ; Τὸ Πολίτευμα σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση θὰ ἐμφανιζόταν μὲ δύο ὄψεις, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε καλλιεργηθεῖ στὴν κοινὴ γνώμη ἡ μία. Ποιὰ θὰ ἦταν ὡστόσο ἡ νομιμοποιητικὴ βάση αὐτῆς τῆς διμορφίας, καὶ πῶς θὰ μποροῦσε νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία ἡ μία μορφὴ διαδεχόταν τὴν ἄλλη;

Πρέπει ἐντούτοις νὰ ὑπογραμμιστεῖ ὅτι ἡ ἀνάγνωση [32] ποὺ ἔκανε ὁ Κ. Καραμανλὴς τοῦ Συντάγματος, τόσο ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ, ὅσο

32. Ὁ ὅρος «ἀνάγνωση» τοῦ Συντάγματος δὲν ἔχει ἐδῶ ἰδιαίτερη ἐπιστημολογικὴ σημασία, οὔτε ἀντιπαραβάλλεται πρὸς τὴν ἑρμηνεία ἢ ὁποιαδήποτε ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ Συντάγματος. Ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ Γάλλους κυρίως συγγραφεῖς μὲ ἀφορμὴ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1958, τὸ ὁποῖο κατὰ μία θεωρία (ἡ ὁποία καὶ ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ σήμερα) ἐπιδεχόταν δύο δυνατότητες ἐφαρμογῆς, μία κοινοβουλευτικὴ καὶ μία προεδρική, (βλέπε σχετικὰ P. Avril, ὅ.π., σ. 383, σελ. 8). Κάθε μία ἀπ'αὐτὲς προϋπέθετε ἀντίστοιχες ἀναγνώσεις. Ἡ ἀνάγνωση συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ Συντάγματος τῆς ὁποίας καὶ ἀποτελεῖ προϋπόθεση, ἀποτελεῖ μὲ ἄλλες λέξεις τὴν ὑποκειμενική της πλευρά. Μὲ αὐτὴν

καὶ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Προέδρου, ὑπῆρξε σαφῶς — συνολικὰ κρινόμενη — κοινοβουλευτικὴ [32α] καὶ μάλιστα εἶχε ὡς βάση της τὴ μονιστικὴ παραλλαγὴ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος. Καὶ ἡ ἀνάγνωση αὐτή, τὴν ὁποία πραγματοποίησε μὲ συνέπεια, ἔχει σήμερα ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος, ὄχι μόνο διότι πραγματοποιήθηκε στὴν ἀρχικὴ καὶ πιὸ ἀποφασιστικὴ περίοδο ἐφαρμογῆς τοῦ νέου Συντάγματος, ἀλλὰ καὶ γιατὶ ἀναγνώστης ὑπῆρξε ὁ ἐμπνευστὴς καὶ βασικότερος συντελεστὴς τῆς συνταγματικῆς μεταρρύθμισης. Ἡ ἑφτάχρονη συνταγματικὴ πρακτικὴ θὰ μποροῦσε ἑπομένως νὰ διεκδικήσει τὸν τίτλο τῆς πιὸ αὐθεντικῆς ἑρμηνείας τοῦ Συντάγματος.

τὴν ἔννοια χρησιμοποιεῖται πάντως ἀπὸ Γάλλους δημοσιολόγους καὶ γίνεται λόγος π.χ. γιὰ τὴ λιγότερο ἢ περισσότερο προεδρικὴ ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος ποὺ ἐφήρμοσε ὁ Giscard d'Estaing ἢ γιὰ τὴν «Ντεγκωλικὴ» ἀνάγνωση, κ.λ.π., χωρὶς ὅμως ἡ ἔννοια αὐτὴ νὰ ἔχει ἀποκτήσει μέχρι σήμερα κάποια ἰδιαίτερη ἐπιστημολογικὴ βαρύτητα ἢ νομικὴ σημασία. (Βλέπε τὴ χρήση τοῦ ὅρου ἀπὸ M. Duverger, στὴ συζήτηση μὲ θέμα «La Ve République primautè présidentiel ou fait majotitaire, «Pouvoirs», 4 (1978), σ. 123, J. Charlot, στὸ ἴδιο τεῦχος σ. 118, καθὼς καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ P. Avril, Significations de la Ve République, ἴδιο τεῦχος, σ. 92 ἀκόμη τὴν παρέμβαση τοῦ L. Hamon στὴ συζήτηση ποὺ δημοσιεύσηκε στὸ Revue Politique et Parlementaire ὅ.π., σ. 29). Δὲν πρέπει πάντως νὰ συγχέεται ἡ ἀνάγνωση ἑνὸς συνταγματικοῦ κειμένου, ὅπως προσδιορίστηκε πιὸ πάνω, ὡς συστήματος δηλαδὴ νομικῶν κανόνων, μὲ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Συντάγματος ἀπὸ σημειολογικὴ σκοπιά, ὡς συστήματος δηλαδὴ σημείων.

32α. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ Κ. Καραμανλῆ γιὰ τὸ ρόλο τοῦ Προέδρου, εἶναι χαρακτηριστικὲς οἱ ἑξῆς δηλώσεις του: «Νομίζω ὅτι ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας θὰ μπορῶ νὰ ὑπηρετήσω τὸν τόπο, συμβάλλων στὴν διαφύλαξη τῆς ἐθνικῆς μας ἑνότητας καὶ παρέχων χρήσιμες συμβουλές». (Δήλωση Κ. Καραμανλῆ, στὴν Κοινοβουλευτικὴ ὁμάδα τῆς Ν. Δημοκρατίας. «Τὸ Βῆμα» 23 Ἀπριλίου 1980). Ἐξ ἄλλου λίγες μέρες νωρίτερα εἶχε δηλώσει : «ἂν εἶχα προσωπικὲς φιλοδοξίες θὰ τὶς εἶχα ἱκανοποιήσει ἀπὸ τὸ 1975 ὅταν διεμόρφωνα τὸ Σύνταγμα τῆς χώρας». «Θὰ μποροῦσα τότε νὰ ἐνισχύσω τὶς ἐξουσίες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, νὰ καθιερώσω τὴν ἄμεση ἀπὸ τὸ λαὸ ἐκλογὴ καὶ νὰ ἐκλεγῶ μὲ μεγάλη πλειοψηφία (...) Ἀντ' αὐτοῦ ἐθεώρησα καθῆκον μου νὰ παραμείνω στὴ μαχόμενη πολιτικὴ γιὰ νὰ ἑδραιώσω τὴν εὐπαθὴ ἀκόμα Δημοκρατία μας καὶ νὰ ἀντιμετωπίσω τὰ κρίσιμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ προβλήματα ποὺ μᾶς κληροδότησε ἡ δικτατορία (...) Θὰ εὐχόμουν νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ πολιτικοποίηση τῆς ἐκλογῆς (...) Γιατὶ μόνο τότε θὰ μποροῦσα, ἂν ἐκλεγῶ, νὰ τεθῶ ἔξω καὶ πάνω ἀπὸ τὰ κόμματα καὶ νὰ ἀσκήσω τὰ καθήκοντά μου πολιτικὰ ἀδέσμευτος καὶ μὲ κῦρος ἠὐξημένο». («Τὸ Βῆμα» 18 Ἀπριλίου 1980). Σὲ ἐπιστολὴ ποὺ ἔστειλε στὸν Πρόεδρο τῆς Βουλῆς μετὰ τὴν ἐκλογή του σημείωνε : «Ὑπὸ τὴν ἰδιότητά μου αὐτὴ (ὡς ρυθμιστοῦ τοῦ πολιτεύματος) θὰ ἔχω δύο βασικὲς ἐπιδιώξεις : Πρῶτον, τὴ στερέωση τοῦ δημοκρατικοῦ μας πολιτεύματος καὶ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τῶν θεσμῶν του. Καὶ δεύτερον, τὴν ὑπεράνω πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν διαφύλαξη καὶ ἐνίσχυση, τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος (...) Προσηλωμένος στὸ γενικὸ συμφέρον τῆς χώρας ἐπιθυμῶ νὰ συνεργάζομαι ἁρμονικὰ μὲ τὴν ἑκάστοτε κυβέρνηση ποὺ ἡ Ἐθνικὴ Ἀντιπροσωπία θὰ ἀναδεικνύει». (Βῆμα 6 Μαΐου 1980).

Τὸ πολίτευμα κρίνεται ὄχι μόνο ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Συντάγματος ἢ ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς ποὺ ἱδρύει, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς καὶ ἐνσαρκωτὲς αὐτῶν τῶν θεσμῶν, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν προέλευση καὶ πρακτικὴ τῆς ἐξουσίας [33].

Προεδρισμός : μιὰ προοπτικὴ συνταγματικὰ ἀνέφικτη ἢ πολιτικὰ θνησιγενὴς

6. Ἀμφιβολίες ὡς πρὸς τὸν κοινοβουλευτικὸ χαρακτήρα τῆς ἑφτάχρονης λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος καὶ τὸν πρωταρχικὸ ρόλο τοῦ Πρωθυπουργοῦ δύσκολα μποροῦν νὰ σταθοῦν. Ἀμφιβολίες γεννιῶνται ὡς πρὸς τὴ χρονικὴ διάρκεια καὶ σταθερότητα τῆς ὑπάρχουσας κοινοβουλευτικῆς πρακτικῆς.

Διότι παραμένει πάντα ἀνοιχτὸ τὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα: μία μεταβολὴ τῶν πολιτικῶν ὅρων δὲν θὰ μποροῦσε νὰ πυροδοτήσει μίαν ἄλλη συνταγματικὴ πρακτικὴ ποὺ νὰ ἀντιμάχεται τὴν προηγούμενη καὶ νὰ ὁδηγεῖ σὲ συρρύκνωση τοῦ κοινοβουλευτικοῦ χαρακτήρα τοῦ Πολιτεύματος καὶ ἐνίσχυση τῆς νομικοπολιτικῆς θέσης τοῦ Προέδρου; Οἱ ἀποφασιστικὲς ἁρμοδιότητες, ποὺ τυπικὰ ἀναγνωρίζει τὸ Σύνταγμα στὸν Πρόεδρο, δὲν ἐπιτρέπουν, ἄραγε, ἐφ' ὅσον δημιουργηθοῦν οἱ κατάλληλες πολιτικὲς προϋποθέσεις, τὴν ἀνάπτυξη αὐτοῦ ποὺ ὁ καθηγητὴς Δ. Τσάτσος ἀποκαλεῖ «προεδρικὴ δυνατότητα» τοῦ Πολιτεύματος [34].

Ὅσο ἀβέβαιη καὶ ἂν φαίνεται συνταγματικὰ καὶ παρακινδυνευμένη πολιτικά, μιὰ τέτοια προοπτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ ἐκ τῶν προτέρων καὶ νὰ μὴν ἀντιμετωπιστεῖ τουλάχιστον, ὡς ὑπόθεση ἐργασίας. Ἐπιβάλλεται ὡστόσο νὰ προσδιοριστοῦν μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια οἱ νομικοὶ ὅροι καὶ οἱ πολιτικοὶ καταναγκασμοὶ ποὺ καθορίζουν τὴν πορεία της καὶ προδιαγράφουν τὸ μέλλον της. Ποιὲς εἶναι οἱ πολιτικὲς προϋποθέσεις καὶ ποιὰ τὰ συνταγματικὰ ὅρια τῆς προοπτικῆς αὐτῆς;

Μιὰ ἀπὸ τὶς ὑποτιθέμενες πολιτικὲς ἐξελίξεις ποὺ κρίθηκε [35] ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ ἀποτελέσει τὴν ἀπαρχὴ γιὰ τὴν ἐμφάνιση μιᾶς ἄλλης συνταγματικῆς πρακτικῆς, ἦταν ἡ πολιτικὴ διαφοροποίηση τῶν δύο πόλων τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας: Προέδρου καὶ Πρωθυπουργοῦ. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἔγινε μὲ τὴν μετάβαση τοῦ Κ. Καραμανλῆ στὴν Προεδρία καὶ τὴν πολιτικὴ ἀλλαγὴ τῆς 18ης Ὀκτωβρίου 1981, πολιτικὴ πραγματικότητα. Πρόεδρος τῆς Δη-

33. «Τὸ τελικὸ καὶ πλῆρες περιεχόμενο (τῶν συνταγματικῶν ἐννοιῶν) προκύπτει ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο ἱστορικὸ χῶρο, ὅπου ἰσχύουν καὶ λειτουργοῦν, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ σημερινὴ πολιτειακὴ τάξη, τὴν ἱστορία της καὶ τὴν πρακτική της» (Δ. Τσάτσος, Συνταγματικὸ Δίκαιο, σ. 224).

34. Δ. Τσάτσος, ὅ.π., σ. 354.

35. Γ. Παπαδημητρίου, Τὸ πολίτευμα, σ. 256-259. Ἀντ. Μανιτάκη, Ἕνας χρόνος Σύνταγμα. «Τό Βῆμα» 11-6-1976. Ἀκόμη τοὺς προβληματισμοὺς τοῦ Ε. Βενιζέλου, ὅ.π., σ. 112-132.

μοκρατίας καὶ Πρωθυπουργὸς δὲν προέρχονται πλέον ἀπὸ τὴν ἴδια πολιτικὴ οἰκογένεια, ὑπῆρξαν μάλιστα κάποτε πολιτικοὶ ἀντίπαλοι καὶ εἶχαν τουλάχιστον τότε διαφορετικοὺς πολιτικοὺς προσανατολισμούς. Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἔχει χάσει τὴν ἰδεολογικὴ καὶ πολιτικὴ ὁμοιογένειά της, ἐξέλειπε ἄρα ἕνας ὅρος ποὺ ἐξασφάλιζε τὴν ἑνότητά της. Γιὰ πρώτη φορά, ἐξ ἄλλου, ἡ κυβερνητικὴ πλειοψηφία δὲν ταυτίζεται πολιτικὰ μὲ τὴν πλειοψηφία ποὺ εἶχε ἐκλέξει τὸν Πρόεδρο καὶ τὸ ἐρώτημα ποὺ ἀνακύπτει εἶναι μήπως ἡ διαφορετικὴ πολιτικὴ προέλευση Προέδρου καὶ Πρωθυπουργοῦ ἢ κυβερνητικῆς πλειοψηφίας γίνει αἰτία νὰ ἐμφανιστοῦν στοιχεῖα διπολικότητας ἢ δυαρχίας στὸ χῶρο τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, μήπως ὁ νέος συσχετισμὸς τῶν πολιτικῶν δυνάμεων συντείνει ὥστε νὰ ξυπνήσουν ἀπὸ τὸ λήθαργο διατάξεις μὲ ἔντονη δόση «προεδρισμοῦ» καὶ ὁ Πρόεδρος ἀπὸ ρυθμιστὴς μετατραπεῖ σὲ «ἐξουσιαστὴ» τοῦ πολιτεύματος [36].

Ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ξεκινήσει ἀπὸ τὴν πράξη, ἡ ὁποία δειλὰ ἀλλὰ σταθερὰ δείχνει πὼς ἡ πραγματοποίηση τῆς προοπτικῆς αὐτῆς δὲν ἐξαρτᾶται τόσο ἀπὸ τὴν προσωπικὴ στάση ἢ συμπεριφορὰ τῶν φορέων τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ὅσο ἀπὸ τὰ δεδομένα τοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Ἐφ' ὅσον ἡ πολιτικὴ ἀλλαγὴ τῆς 18ης Ὀκτωβρίου 1981 δὲν ἀνέτρεψε τοὺς βασικοὺς συντελεστὲς τῆς κοινοβουλευτικῆς πρακτικῆς [37] — δηλαδὴ τὴν ὕπαρξη συμπαγοῦς καὶ αὐτοδύναμης κυβερνητικῆς πλειοψηφίας, τὴν παρουσία μαζικὰ ὀργανωμένων καὶ πειθαρχημένων πολιτικῶν κομμάτων, τὴν τάση γιὰ δικομματισμὸ [38] — ἀντίθετα μάλιστα στηρίχθηκε σ' αὐτοὺς καὶ τοὺς ἐνίσχυσε, θὰ ἦταν παράδοξο νὰ περιμένει κανεὶς ἀλλαγὴ καὶ τοῦ συνταγματικοῦ σκηνικοῦ. Ἡ πολιτικὴ μεταβολὴ συντελέστηκε μέσα στὴ λογικὴ τοῦ πλειοψηφικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ. Ὅταν ὁ Πρόεδρος βρίσκεται μπροστὰ σὲ μιὰ συμπαγὴ καὶ πειθαρχημένη κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία μὲ πρόσφατη τὴ λαϊκὴ ἐντολὴ εἶναι αἰχμάλωτος τοῦ Συντάγματος καὶ ἰδίως τῶν διατάξεών του ἐκείνων ποὺ καθιερώνουν τὴν κοινοβουλευτικὴ ἀρχή. Ἂν ἀντιταχθεῖ στὶς ἀποφά-

36. Κατὰ τὴν ἐπιτυχὴ ἔκφραση τοῦ Ἀ ρ. Μ ά ν ε σ η, Ἡ νομικοπολιτικὴ θέση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κατὰ τὸ κυβερνητικὸ σχέδιο τοῦ Συντάγματος, ΝοΒ 1975, σ. 449 ἑπ. Λησμονεῖται συχνὰ ὅτι ἡ μελέτη αὐτὴ τοῦ καθηγητῆ Μάνεση, ἀποτελεῖ κριτικὴ ἀνάλυση τοῦ σχεδίου Συντάγματος — ποὺ διαφέρει πάντως ἀπὸ ἄποψη περιεχομένου σὲ ἀρκετὰ σημεῖα ἀπὸ τὸ τελικὸ κείμενο — καὶ ὄχι ἑρμηνεία ἰσχύοντος συνταγματικοῦ κειμένου. Ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς δύο προσεγγίσεις. Δὲν πρόκειται ἁπλῶς γιὰ διαφορὰ ὀπτικῆς γωνίας ἀλλὰ γιὰ διαφορὰ προοπτικῆς.

37. Ἀναλυτικότερα, τὸ θέμα αὐτὸ τὸ ἔχω ἀναπτύξει στὴ συνάντηση τῆς Ἑταιρείας Πολιτικῆς Ἐπιστήμης, Ἀθήνα, Φεβρουάριος 1982, «Πολιτικὴ ἀλλαγὴ καὶ Κοινοβουλευτικὴ σταθερότητα», ὑπὸ ἔκδοση.

38. Τὴν τάση γιὰ δικομματικὴ διάρθρωση τῶν πολιτικῶν δυνάμεων ὑπογραμμίζει ὁ Γ. Π ά σ χ ο ς, Τὸ κομματικὸ σύστημα 1974-1981, ἀνάτυπο ἀπὸ «Ἑλλάδα, Ἱστορία καὶ Πολιτισμός», τ. 7, «Ἡ Πολιτικὴ» Θεσ/κη 1982, σ. 25 ἑπ.

σεις της εἶναι σὰν νὰ ἀντιστέκεται στὴν ἴδια τὴ λαϊκὴ θέληση, ἐνῶ ἡ συνεχὴς ἀντιπαράθεση μαζί της ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα σὲ συνταγματικὴ ἐμπλοκή: ἀνακόπτει τὴν ἁρμονικὴ λειτουργία τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν [39]. Ὁ σεβασμὸς τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ Συντάγματος καὶ ἡ στοιχειώδης πολιτικὴ σωφροσύνη δὲν ἀφήνουν στὸν Πρόεδρο ἄλλη δυνατότητα ἐπιλογῆς.

7. Ἡ μόνη δυνατότητα ποὺ ἀπομένει θεωρητικὰ γιὰ μιὰ ἐνδεχόμενη «ἐνεργοποίηση» τῶν «προεδρικῶν» ἐξουσιῶν θὰ ἦταν ἡ ἀδυναμία συγκρότησης αὐτοδύναμης καὶ σταθερῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας. Γιὰ νὰ νομιμοποιηθεῖ δηλαδὴ ὁ Πρόεδρος νὰ παρέμβει ἀποφασιστικὰ στὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου καὶ νὰ ἐπηρεάσει τὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις θὰ ἔπρεπε τουλάχιστον νὰ ἀλλάξει κατ' ἀρχὴν ριζικὰ ἡ χαρτογραφία τῶν πολιτικῶν δυνάμεων, νὰ ἐκλείψουν οἱ ὑπάρχουσες πολιτικὲς ἀποκρυσταλλώσεις καὶ νὰ ἐμφανιστοῦν στοιχεῖα κομματικῆς πολυδιάσπασης.

Ἀλλὰ καὶ πάλι οἱ «προεδρικὲς» παρεμβάσεις αὐτοῦ τοῦ τύπου δὲν μποροῦν παρὰ νὰ ἔχουν χαρακτήρα περιορισμένο καὶ πρόσκαιρο. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι θὰ συμπέσουν μὲ περίοδο πολιτικῆς ἀστάθειας, ἡ ὁποία στὴν οὐσία θὰ ἐκφράζει κρίση ἐξουσίας καὶ θὰ εἶναι τὸ σύμπτωμα πολιτικῶν ἀνακατατάξεων καὶ ὄξυνσης τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀντιθέσεων καὶ ὄχι ἡ αἰτία τους.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπ' αὐτὴ τὴν τελευταία διαπίστωση καὶ σχετικὰ μὲ τὸν χαρακτήρα τῶν προεδρικῶν παρεμβάσεων, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ π.χ. ὅτι οἱ ρυθμιστικὲς ἁρμοδιότητες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας (διορισμὸς ἢ παύση τῆς κυβέρνησης, διάλυση τῆς Βουλῆς, δημοψήφισμα) ὅταν ἀσκοῦνται μὲ διακριτικὴ εὐχέρεια [40] (ἄρθρα 37 § 4, 38 § 2, 41 § 1, 44 § 2 Σ.) ἀποβλέπουν στὴν ἀντιμετώπιση κάποιας κρίσης ἢ ἐξαιρετικῆς περίστασης, στὴ διευθέτηση κάποιας διαφορᾶς, ἢ στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἰσόρροπης λειτουργίας τῶν θεσμῶν. Μόλις ἀποκατασταθεῖ ἡ ὁμαλὴ λειτουργία τοῦ Πολιτεύματος, ἐκλείπει καὶ ἡ δικαιολογητικὴ βάση τῶν προεδρικῶν πρωτοβουλιῶν.

Ἄλλωστε στὶς περιπτώσεις δυσαρμονίας στὶς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀμέσων ὀργάνων, τὴν κρίση δὲν τὴν λύνουν αὐτόματα οἱ ἐνέργειες τοῦ Προέδρου, ἁπλῶς δημιουργοῦν τὸ πλαίσιο γιὰ τὴν ἐπίλυση τῆς διαφορᾶς. Κριτὴς τελικὸς

39. Οἱ συνέπειες ἀπὸ μία τέτοια ἀντιπαράθεση δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναλυθοῦν διεξοδικά. Ὁδηγοῦν πάντως σὲ συνταγματικὴ ἐμπλοκὴ ἢ πολιτικὴ κρίση. Βλέπε καὶ πιὸ κάτω ἀριθμοὺς 7,8 καὶ 9 καθὼς καὶ ἑπόμενη σημείωση.

40. Σὲ συνταγματικὴ ἐμπλοκὴ καὶ σοβαρὴ διαταραχὴ τῶν σχέσεων ἐξουσίας ἐνδέχεται νὰ ὁδηγήσει ἡ ἀπερίσκεπτη ἄσκηση ἀπὸ τὸν Πρόεδρο ἁρμοδιοτήτων ποὺ βασίζονται στὸ ἄρθρο 37 § 4 καὶ 38 § 2. Σχετικὰ μὲ τὸ διορισμὸ καὶ τὴν παύση τῆς κυβερνήσεως, βλέπε Γ. Ἀναστασιάδη, Ὁ διορισμὸς καὶ ἡ παύση τῶν κυβερνήσεων στὴν Ἑλλάδα, Θεσσαλονίκη, 1982, σ. 227-230. Πρβλ. ὡς πρὸς τὸ Ἰταλικὸ Σύνταγμα καὶ τὸ ρόλο τοῦ Ἰταλοῦ Προέδρου, C. Mortati, ὅ.π., σ. 609, καὶ P. Barile, ὅ.π., σ. 344-350.

καὶ ὕπατος εἶναι ὁ ἴδιος ὁ λαός. Ὁ Πρόεδρος ὀφείλει νὰ παραμείνει ἔξω καὶ πάνω ἀπὸ τὴ σύγκρουση ἢ ἀντιδικία, συμβάλλοντας ὡστόσο στὴ σύντομη διευθέτησή της. Μπορεῖ βέβαια οἱ παρεμβάσεις αὐτοῦ τοῦ τύπου, ὅσο «οὐδέτερες» καὶ ἂν ἐμφανίζονται νὰ ἀποβοῦν τελικὰ ἀποφασιστικὲς καὶ κρίσιμες γιὰ τὴ διαμόρφωση ἢ τὴ διάλυση κάποιας κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας, μπορεῖ ἀκόμη νὰ ὠθήσουν πρὸς ὁρισμένη κατεύθυνση τὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις, ἀδυνατοῦν ὅμως νὰ στηρίξουν ἢ νὰ διαπλάσουν μιὰν ἄλλη συνταγματικὴ πρακτικὴ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν προηγούμενη, διότι ἔχουν ἀπὸ τὴ φύση τους π ρ ο σ ω ρ ι ν ὸ κ α ὶ π ρ ό σ κ α ι ρ ο χ α ρ α κ τ ή ρ α, καὶ πάντως ὅταν ἀσκοῦνται ἀπερίσκεπτα ὁδηγοῦν ἀναπόφευκτα σὲ συνταγματικὲς κρίσεις καὶ ἐμπλοκές, ἀγγίζουν δηλαδὴ τὰ ὅρια ἀντοχῆς τοῦ Συντάγματος [41].

Οἱ ἐξαιρετικές, ἐξ ἄλλου, ἁρμοδιότητες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας (π.χ. κήρυξη τῆς χώρας σὲ κατάσταση πολιορκίας, σύγκληση ὑπὸ τὴν προεδρεία του τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου) εἶναι ἀπόλυτα συνδεδεμένες μὲ τὶς ἐξαιρετικὲς περιστάσεις ποὺ προκάλεσαν τὴν ἄσκησή τους καὶ ἄρα δὲν μποροῦν νὰ δημιουργήσουν «συνταγματικὸ προηγούμενο» ἢ «δεδικασμένο» προεδρικῶν παρεμβάσεων, ὥστε νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ συνέχισή τους καὶ στὴν περίοδο συνταγματικῆς ἠρεμίας. Διότι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὁ Πρόεδρος δὲν διαθέτει τὰ ἀναγκαῖα συνταγματικὰ μέσα γιὰ τὴ συνέχιση τῆς πρακτικῆς αὐτῆς. Εἶναι δυνατόν, βέβαια, ἡ ἐξαιρετικὴ παρέμβαση τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας σὲ περίοδο ὀξείας πολιτικῆς κρίσης νὰ ἀποβεῖ τελικὰ μοιραία γιὰ τὴ μορφὴ τοῦ πολιτεύματος καὶ νὰ ἀποδειχτεῖ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴ λειτουργία του. Θὰ πρόκειται ὅμως στὴν περίπτωση αὐτὴ γιὰ παρέμβαση καταλυτικὴ τοῦ Πολιτεύματος ποὺ θὰ ἀντλεῖ τὴ δύναμή της ἀπὸ τὰ γεγονότα καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ Σύνταγμα. Ἡ δικαίωσή της, ἂν ἐπιτύχει τελικά, θὰ εἶναι ἐξωσυνταγματική [42].

8. Γιὰ νὰ καθιερωθεῖ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κράτους — μὲ πλειοψηφία ἢ χωρὶς πλειοψηφία, ἐχθρικὴ ἢ προσκείμενη σὲ αὐτὸν — σὲ πολιτικὴ δύναμη καὶ νὰ θεσμοθετηθεῖ ἡ συμμετοχή του στὴν πολιτικὴ δεύθυνση τῆς χώρας καὶ γιὰ νὰ γίνει δυνατὸς ὁ ἐπηρεασμὸς τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς θὰ πρέπει τὸ πολίτευμα νὰ ἐξελιχθεῖ πρὸς ἄλλες μορφὲς διακυβέρνησης, ποὺ εἶναι ὅμως ἀμφίβολο ἂν εἶναι πολιτικὰ ἐφικτὲς καὶ ἂν — τὸ σημαντικότερο — τὶς προβλέπει ἢ τὶς ἀνέχεται ἡ ἰσχύουσα συνταγματικὴ τάξη.

Μία ἐνδεχόμενη μορφὴ συνταγματικῆς ἐξέλιξης θὰ ἦταν ἡ ἐγκαθίδρυση ἑ ν ὸ ς ε ἴ δ ο υ ς δ υ α δ ι κ ο ῦ κ ο ι ν ο β ο υ λ ε υ τ ι κ ο ῦ σ υ σ τ ή μ α-

41. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ὁ προσδιορισμὸς τῶν ὁρίων τῆς διακριτικῆς ἐξουσίας τοῦ Προέδρου. Πρβλ. σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὸν Γάλλο Πρόεδρο, τὴ μελέτη τοῦ J.-P. P a y r e, Pouvoirs discrétionnaires et compétences liées du Président de la République, R.D.P., 1981, 1613-1644.

42. Βλ. C. M o r t a t i, ὅ.π., σ. 609.

τος μὲ τὴν καθιέρωση τῆς ἀρχῆς τῆς διπλῆς πολιτικῆς ἐξάρτησης τῆς κυβέρνησης ἀπὸ τὴ Βουλὴ καὶ ἀπὸ τὸν Πρόεδρο [43]. Στὴν παραλλαγὴ αὐτὴ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος ὁ Πρόεδρος νομιμοποιεῖται νὰ ἐπεμβαίνει ἔμμεσα, πλὴν ὅμως ἀποφασιστικά, τόσο κατὰ τὸ διορισμὸ ἢ παύση τῆς κυβέρνησης ὅσο καὶ κατὰ τὴ διαμόρφωση καὶ ἄσκηση τῆς γενικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας, ἐνεργώντας συνήθως μὲ τρόπο ἀρνητικὸ ἢ ἀνασχαιτικὸ καὶ ἐπισείοντας γιὰ τὸν πειθαναγκασμὸ κυβέρνησης καὶ πλειοψηφίας τὴ δαμόκλεια σπάθη τῆς παύσης τῆς κυβέρνησης ἢ τῆς διάλυσης τῆς Βουλῆς.

Ἡ δυαδικὴ μορφὴ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος ἔχει τὴν ἐγγενὴ πολιτικὴ ἀδυναμία ὅτι ἐγκαθιστᾶ στὴν κορυφὴ τῆς κρατικῆς ἱεραρχίας δύο ἀρχές, πολιτικὰ ἰσοδύναμες, ἀντιμέτωπες ἡ μία μὲ τὴν ἄλλη. Ἡ δυαρχία αὐτὴ κάνει τὸ σύστημα δυσλειτουργικὸ καὶ τελικὰ μὴ βιώσιμο [44]. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἡ ἀντιφατικὴ συνύπαρξη προεδρικῶν καὶ κοινοβουλευτικῶν στοιχείων ὁδηγεῖ συχνὰ σὲ σύγκρουση ἁρμοδιοτήτων καὶ σύγχυση ἐξουσιῶν καὶ καθιστᾶ δύσκολη τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς ἐνιαίας καὶ σαφοῦς συνταγματικῆς πρακτικῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἐγκατάσταση στὸ χῶρο τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας μιᾶς δικέφαλης πολιτικῆς ἐξουσίας θέτει ἀντικειμενικὰ σὲ κίνδυνο τὴν ἑνότητα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Κάθε διαφωνία ἢ σύγκρουση μεταξὺ τῶν δύο πόλων τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας κινδυνεύει νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ κρίση ἐξουσίας καὶ νὰ καταλήξει σὲ κρίση καθεστωτική. Τὸ σύστημα αὐτὸ μόνο ὡς στιγμιαία ἰσορροπία ἀντίπαλων πολιτικῶν δυνάμεων μπορεῖ νὰ εὐσταθήσει. Τὸ κέντρο βάρους του θὰ μετατεθεῖ, ἀπότομα ἢ σταδιακά, εἴτε πρὸς τὴ μεριὰ τοῦ Πρωθυπουργοῦ εἴτε πρὸς τὴ μεριὰ τοῦ Προέδρου. Ἡ ἀντιπαράθεση Προέδρου καὶ Κυβέρνησης δὲν

43. Ὁ καθηγητὴς Δ. Τσάτσος ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἰσχῦον Σύνταγμα καθιερώνει στὸ ἄρθρο 38 § 2 Σ, ἔμμεσα πλὴν ὅμως σαφῶς, τὴν ἐξάρτηση τῆς κυβερνήσεως καὶ ἀπὸ τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ Προέδρου, (Συνταγματικὸ Δίκαιο), σ. 365 καὶ 370.

44. Βλέπε γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ A. Hauriou - J. Gicquel - P. Gelard, ὅ.π., σ. 243, 862-868 καὶ ἐνημέρωση (1976) σ. 34-39, P. Pactet, ὅ.π., σ. 106, P. Avril, ὅ.π., σ. 402 ἑπ., καὶ J. Cadart, ὅ.π., σ. 658 ἑπ. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ τὰ κύρια ἄρθρα τοῦ διευθυντῆ τῆς «Monde» J. Fauvet, ποὺ δημοσιεύθηκαν στὶς 8 καὶ 9 Ἰουνίου 1976, μὲ τίτλο, «Les deux pouvoirs». Ἀποκαλυπτικὸ εἶναι ἐξ ἄλλου τὸ παράδειγμα τῆς Πορτογαλλίας καὶ ἐνδεικτικὰ τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ πολιτεύματός της τὰ συνταγματικὰ προβλήματα ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴ λειτουργία στὴν πράξη ἑνὸς δυαδικοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος. Σχετικὰ μὲ τὸ δυαδικὸ χαρακτήρα τοῦ πορτογαλλικοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος καὶ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἐπικράτησε τελικὰ ὁ κοινοβουλευτικὸς προεδρισμὸς ποὺ πρόβλεπε τὸ Σύνταγμα τοῦ 1976 (ἢ τὸ ἡμιπροεδρικὸ πρότυπο, ὅπως τὸ ὀνομάζει ὁ M. Duverger) βλέπε D. Rousseau, «La primauté présidentielle dans le nouveau régime politique portugais : mythe ou réalité?» R.D.P. 1980, 1325-1372, ἰδίως 1329, 1348, 1359, 1369-1370. Μόλις ἕξη χρόνια μετὰ τὴ θέση σὲ ἰσχὺ τοῦ νέου πορτογαλλικοῦ Συντάγματος ἡ διαδικασία τῆς ἀναθεώρησής του βρίσκεται σὲ πλήρη ἐξέλιξη. Στὸ ἐπίκεντρο τῆς συζήτησης ἡ θέση καὶ οἱ ἁρμοδιότητες τοῦ Προέδρου τῆς πορτογαλλικῆς δημοκρατίας.

εἶναι δυνατὸν νὰ διαρκέσει πολύ, ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς δύο δυνάμεις πρέπει, τελικά, νὰ ἐπικρατήσει.

Ἀκόμη καὶ ἂν ἀπὸ τὸ γράμμα κάποιας συνταγματικῆς διάταξης — καὶ τέτοια μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ διάταξη τοῦ ἄρθρου 38 § 2 ποὺ ἀναγνωρίζει ρητὰ στὸν Πρόεδρο τὴν ἐξουσία νὰ παύει τὴν Κυβέρνηση — συναγόταν ἡ δυνατότητα καθιέρωσης δυαδικῆς μορφῆς κυβερνητικὴ ἐξουσία, θὰ προσέκρουε ὁπωσδήποτε ἡ δυνατότητα αὐτὴ στὴν ὑπάρχουσα συνταγματικὴ πραγματικότητα. Τὸ «οὐσιαστικὸ» ἢ «ζωντανὸ» Σύνταγμα [45], αὐτὸ ποὺ πράγματι ἰσχύει καὶ λειτουργεῖ στὴν πράξη αὐτὸ ποὺ ἐφαρμόζει ἡ κυρίαρχη πολιτικὰ δύναμη, ἔχει παραμερίσει κάθε στοιχεῖο δυαδισμοῦ ἀναγνωρίζοντας ὡς μοναδικὴ πηγὴ κάθε ἐξουσίας τὸ λαό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο καὶ πηγάζουν ἔμμεσα ἢ ἄμεσα οἱ ἐξουσίες ὅλων τῶν ἄλλων ὀργάνων. Δὲν δικαιολογεῖται ἑπομένως ἀντιπαράθεση ὀργάνων ποὺ δὲν διαθέτουν τὸ ἴδιο βάρος δημοκρατικῆς νομιμοποίησης. Ἡ διακυβέρνηση τῆς χώρας ἔχει ἀνατεθεῖ στὰ ὄργανα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀναδεικνύονται ἀπὸ τὸ ἐκλογικὸ σῶμα, δηλαδὴ στὴν κυβέρνηση ποὺ μὲ τὴ μεσολάβηση καὶ ἔγκριση τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας εἶναι ἀπέναντι στὸ λαὸ ὑπεύθυνη γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ προγράμματός της.

Δὲν ἀρκεῖ πάντως ἡ γραμματικὴ ἑρμηνεία μιᾶς διάταξης γιὰ νὰ θεμελιωθεῖ ἕνα κυβερνητικὸ σύστημα, ἀπαιτεῖται παράλληλα ἡ διάταξη αὐτὴ νὰ εἶναι ὀργανικὰ ἐνταγμένη στὸ σύνολο τῶν διατάξεων ποὺ συγκροτοῦν τὴ μορφὴ τοῦ πολιτεύματος καὶ νὰ εἶναι ἀκόμη ἁρμονικὰ ἐνσωματωμένη στὴ συνταγματικὴ

---

45. Μὲ τὴν ἔννοια ποὺ δίνουν στὸν ὅρο «οὐσιαστικὸ» Σύνταγμα οἱ Ἰταλοὶ συνταγματολόγοι, ἡ κρατούσα τουλάχιστον ἄποψη : «ὁ οὐσιώδης πυρήνας σκοπῶν καὶ δύναμης ποὺ διέπει κάθε ἰδιαίτερη ἔννομη τάξη», ἢ «ἡ θεμελιώδης ὀργάνωση καὶ ἡ ἀντίστοιχη σ' αὐτὴν ἔννομη τάξη ἐνῶ δημιουργεῖται καὶ γίνεται ἡ ἴδια». Βασικὰ στοιχεῖα τοῦ οὐσιαστικοῦ Συντάγματος εἶναι ἡ πολιτικὴ δύναμη καὶ ὁ πολιτικὸς σκοπός. Τὸ Σύνταγμα μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια «ταυτίζεται μὲ τὴν πολιτικὰ ὀργανωμένη δύναμη, τὴν κοινωνικὴ ὁμάδα ποὺ σὲ κάποια συγκεκριμένη ἱστορικὴ στιγμὴ κατάφερε νὰ ἑρμηνεύσει ἐνεργητικὰ τὸ γενικὸ συμφέρον τῆς πολιτικῆς κοινωνίας». Βλέπε C. Mortati, Istituzioni, I, σ. 34 ἑπ. T. Martines, ὅ.π., σ. 26-27, 226 P. Biscaretti di Ruffia, Diritto Costituzionale σ. 89-91, τοῦ ἴδιου, Les constitutions européenes, Notions intriductives στὸ «La Constitution comme loi fondametale, Torino, 1966, σ. 7-8, καὶ τὶς κριτικὲς παρατηρήσεις τοῦ A. Negri, La forma Stato σ. 37. Κοντὰ στὴν ἀντίληψη αὐτὴ τοῦ οὐσιαστικοῦ Συντάγματος βρίσκεται ἡ ἀγγλοσαξωνικὴ θεώρησή του, ἡ ὁποία ὅμως ξεκινᾶ ἀπὸ ἄλλη βάση. Σύμφωνα μ' αὐτὴν «The constitution of the United Kingdom lives on, changing from day to day for the constitution is no more and no less than what happens. Everything that happens is constitution. And if nothing happened that would be constitutional also» (J. A. G. Griffith., The Political Constitution, Modern law Review 1979, 1-21, 19). Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ «living constitution» βλέπε κυρίως, K. Loewenstein, Reflections on the Value of Contitutions in Our Revolutionary Age, Constitutions and Constitutional Trends since World War, New York University Press, (χ.χ.) σ. 191 ἑπ. 203.

πραγματικότητα [46]. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ στοιχεῖο λείπει παντελῶς ἀπὸ τὴ διάταξη τοῦ ἄρθρου 38 § 2 Σ. Ἡ μονιστικὴ διάρθρωση τῶν ἐξουσιῶν δὲν εἶναι μόνο ἀξίωση τῆς λογικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτικῆς πραγματικότητας.

9. Ἐφ' ὅσον ἡ προοπτικὴ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ δυαδισμοῦ δὲν εἶναι πολιτικὰ βιώσιμη, ἀλλὰ οὔτε καὶ συνταγματικὰ λειτουργική, ἀπομένει νὰ ἐξεταστεῖ μήπως κάποιο ἄλλο σύστημα, μονιστικὸ αὐτὴ τὴ φορά, θὰ εἶχε μεγαλύτερη πιθανότητα ἐπιτυχίας.

Ἡ μόνη δυνατὴ μορφὴ μονιστικῆς διάρθρωσης τῶν ἐξουσιῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινοβουλευτική, εἶναι ἡ διάρθρωσή τους κατὰ τρόπο ἐντελῶς ἀντίστροφο: μὲ κέντρο βάρους τὸν Πρόεδρο. Ἡ «προεδροκεντρικὴ» ἐξισορρόπηση τῶν ἐξουσιῶν προϋποθέτει ἀνατροπὴ τῆς ὑπάρχουσας σχέσης Προέδρου τῆς Δημοκρατίας καὶ Πρωθυπουργοῦ καὶ δημιουργία μιᾶς νέας στὴν ὁποία ἡ θέση τοῦ Πρωθυπουργοῦ θὰ εἶναι πολιτικὰ ὑποδεέστερη τοῦ Προέδρου. Συνεπάγεται, ἄρα ἀναγκαστικὰ συνταγματικὴ ἀναδιάρθρωση τῶν ἐξουσιῶν καὶ φυσικὰ ἀνασύνταξη τῶν πολιτικῶν δυνάμεων. Ἀλλὰ τὶς ἀνασυντάξεις αὐτὲς ἡ ἰσχύουσα συνταγματικὴ τάξη εἴτε δὲν τὶς εὐνοεῖ, εἴτε εὐκρινῶς τὶς ἀντιστρατεύεται.

Ἀνακύπτει κατ' ἀρχὴν ἕνα πρόβλημα μετάβασης πρὸς τὸ νέο σύστημα καὶ ἕνα πρόβλημα λειτουργίας του.

Ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα λειτουργίας του πρῶτα, πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ, ὅτι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Προέδρου στὸ σύστημα αὐτὸ ἐξασφαλίζεται μὲ τὴν ἱεραρχικὴ διάρθρωση τῶν ἐξουσιῶν καὶ τὴν πολιτικὴ ὑποταγὴ σ' αὐτὸν τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τῆς Κυβέρνησης. Ὁ Πρόεδρος καθοδηγεῖ καὶ ἐμπνέει τὰ κατώτατα μέλη τῆς πολιτικῆς ἱεραρχίας: Πρωθυπουργὸ-Κυβέρνηση καὶ κυβερνητικὴ πλειοψηφία. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ πολιτικὴ ὁμοιογένεια τῶν τριῶν αὐτῶν ὀργάνων ἀποτελεῖ ὅρο γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ καὶ ἁρμονικὴ λειτουργία τοῦ συστήματος. Ἡ ἐνεργὸς καὶ ἄμεση συμμετοχὴ τοῦ Προέδρου στὴ διαμόρφωση καὶ ἄσκηση τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς — ὅπως συμβαίνει π.χ. στὴ Γαλλία — προϋποθέτει ἐξ ἄλλου ἁρμονικὲς σχέσεις μὲ τὴν κυβέρνηση καὶ πολιτικὴ συνεργασία μὲ τὴν κυβερνητικὴ πλειοψηφία. Ὁ πρόεδρος ἀδυνατεῖ νὰ ἐνεργήσει χωρὶς τὴ σύμπραξη τῆς κυβέρνησης ἀκόμη καὶ ὅταν τυπικὰ μπορεῖ νὰ δράσει μόνος (ἄρθρο 35 § 2 Σ.).

Ἡ μετάθεση ἐξ ἄλλου πολιτικῶν ὑπευθυνοτήτων ἀπὸ τὸν Πρωθυπουργὸ στὸν Πρόεδρο καθιστᾶ τὸν τελευταῖο πολιτικὸ πρόσωπο, βασικὸ μέρος τοῦ σύνθετου πολιτικοῦ ὀργάνου ποὺ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο, τὴν κυβέρνηση καὶ

---

46. «Τὸ νόημα μιᾶς συνταγματικῆς ρύθμισης δὲν μπορεῖ νὰ καθοριστεῖ ἔξω ἀπὸ τὸ νόημα τῆς κοινωνικοπολιτικῆς πραγματικότητας ποὺ ρυθμίζει». Δ. Τσάτσου, Συνταγματικὸ Δίκαιο σ. 35. Βλέπε καὶ Ἀρ. Μάνεση, Συνταγματικὸ Δίκαιο, Ι, 1980, σ.137 καὶ σημ. 13. Γιὰ τὴ σχέση Συντάγματος καὶ συνταγματικῆς πραγματικότητας βλέπε ἀκόμη Γ. Δασκαλάκη, Μαθήματα Συνταγματικοῦ Δικαίου, 1971, σ. 49-52 καὶ 54-56.

τὴν κυβερνητικὴ πλειοψηφία. Ἡ ἄσκηση ὅμως πολιτικῶν ὑπευθυνοτήτων δύσκολα συμβιβάζεται μὲ τὸ πολιτικὰ ἀνεύθυνο τοῦ ἀρχηγοῦ Κράτους, ἰδίως σὲ πολίτευμα ποὺ ὁ Πρόεδρος δὲν ἐκλέγεται ἄμεσα ἀπὸ τὸ λαό, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ δικό μας.

Εἶναι ἄλλωστε πολὺ ἀμφίβολο, ἂν τὸ ἰσχῦον Σύνταγμα παρέχει στὸν Πρόεδρο ὅλα τὰ ἀναγκαῖα συνταγματικὰ μέσα γιὰ νὰ ἀσκήσει μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο καὶ κάτω ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις ποὺ ἀναφέραμε τέτοιου εἴδους «πολιτικὲς» ἐξουσίες, ὅταν εἶναι γνωστὸ ὅτι δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ προεδρεύει, ὅποτε τὸ κρίνει ἀναγκαῖο, τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὅτι δὲν τοῦ ἀναγνωρίζει ἀπεριόριστη δυνατότητα διάλυσης τῆς Βουλῆς καὶ ὅτι δὲν τοῦ παραχωρεῖ μιὰ γενικὴ ἐξουσία διορισμοῦ καὶ παύσης τῆς Κυβέρνησης ἢ προσφυγῆς σὲ δημοψήφισμα [47].

Δὲν εἶναι ὅμως μόνο τὰ συνταγματικὰ μέσα ποὺ τοῦ λείπουν. Ἡ ἐξουσία του δὲν εἶναι κἂν ἄμεσα νομιμοποιημένη. Ἡ λογικὴ κατάληξη κάθε μορφῆς «προεδρισμοῦ» [48] εἶναι ἡ ἄμεση ἐκλογὴ τοῦ Προέδρου ἀπὸ τὸ λαό. Ὁ Πρόεδρος ἔχει ἀνάγκη γιὰ νὰ ἀσκεῖ ἀποτελεσματικὰ τὶς ἐξουσίες του, νὰ στηρίζεται σὲ μία «προεδρικὴ» πλειοψηφία στὸ κοινοβούλιο ἢ στὸ λαό. Τότε μόνον ὁ κοινοβουλευτισμὸς δικαιοῦται τὸ ἐπίθετο προεδρικὸς ὅταν ἡ κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία ἀναγνωρίζει ὡς ἀρχηγό της τὸν Πρόεδρο καὶ ὄχι τὸν Πρωθυπουργὸ καὶ ὅταν ὁ Πρόεδρος συμπεριφέρεται ὡς ἐκφραστὴς πολιτικοῦ προγράμματος καὶ ἐγγυητὴς μιᾶς πλειοψηφίας.

---

47. Εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀναλυθοῦν ἐδῶ οἱ προεδρικὲς ἁρμοδιότητες ποὺ κατὰ τὴν ἄσκησή τους ὑπόκεινται σὲ περιορισμοὺς ποὺ ἀπορρέουν εἴτε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ συνταγματικὴ διάταξη ποὺ ἀπονέμει τὴν ἐξουσία, εἴτε ἀπὸ τὴν ἑρμηνεία της μὲ βάση τὶς θεμελιώδεις ἀρχὲς τοῦ Συντάγματος, εἴτε τέλος ἀπὸ τὸ πολιτικὸ σύστημα ἢ τὴν «ἠθικοπολιτικὴ αὐτοδέσμευση» τοῦ Προέδρου. Σχετικὰ μὲ τὴν ἁρμοδιότητα διορισμοῦ καὶ παύσης τῆς Κυβερνήσεως, βλέπε τὴν διατριβὴ τοῦ Γ. Ἀναστασιάδη, Ὁ διορισμὸς καὶ ἡ παύση τῶν Κυβερνήσεων στὴν Ἑλλάδα, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 168, 182-183, 190, 208, 213-214, 218-220, 227-228. Ἐξετάζοντας εἰδικότερα τὴ δυνατότητα ποὺ ἔχει ὁ Πρόεδρος νὰ παύσει τὴν κυβέρνηση ὁ συγγραφέας διακρίνει τρία ἐνδεχόμενα, ἐπισημαίνοντας ὅτι στὸ πρῶτο, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κράτους θὰ ἀντιμετωπίσει τὸ ἐκλογικὸ σῶμα, στὸ δεύτερο τὴ Βουλή, καὶ στὸ τρίτο θὰ ἐμπλακεῖ σὲ ἀδιέξοδο ὑπονομευτικὸ τοῦ κύρους του καὶ τοῦ πολιτεύματος. Ὡς πρὸς τὴ διάλυση τῆς Βουλῆς, στὴ μονογραφία του, «Ἡ διάλυση τῆς πρώτης μεταδικτατορικῆς Βουλῆς», ὁ Γ. Παπαδημητρίου δείχνει ὅτι στὴν περίπτωση τουλάχιστον τοῦ ἄρθρου 41 § 2, ὁ Πρόεδρος δεσμεύεται ἀπὸ μία σειρὰ οὐσιαστικὲς καὶ τυπικὲς προϋποθέσεις (σ. 43-59). Σχετικὰ μὲ τὴν προκήρυξη τοῦ δημοψηφίσματος καὶ τοὺς συνταγματικοὺς καὶ πολιτικοὺς περιορισμοὺς στὴν ἄσκηση τῆς «προεδρικῆς» αὐτῆς ἁρμοδιότητας, βλέπε, Α. Μανιτάκη, «Τὸ δημοψήφισμα γιὰ τὴν ΕΟΚ καὶ οἱ προεδρικὲς ἁρμοδιότητες», ΕΕυρΔ, 3:1981 730-739. Γενικότερα, γιὰ μιὰ καταγραφὴ ἀπὸ κοινοβουλευτικὴ σκοπιὰ τῶν ρυθμιστικῶν ἁρμοδιοτήτων τοῦ Προέδρου, Α. Παντελῆ : Τρεῖς προεδρικὲς ἁρμοδιότητες : ὁ διορισμὸς τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἡ παύση τῆς κυβερνήσεως καὶ ἡ κήρυξη καταστάσεως πολιορκίας, ΤοΣ, 1981, σ. 242-260.

48. Γιὰ τὴν ἔννοια καὶ τὶς παραλλαγὲς τοῦ «προεδρισμοῦ» βλέπε σημειώσεις 14 καὶ 15.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέταμε ὅτι ἐκπληρώνονταν ὅλες οἱ ἀπαραίτητες πολιτικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τοῦ προεδρικοῦ αὐτοῦ κοινοβουλευτισμοῦ (καὶ ἀκόμη περισσότερο ἑνὸς κοινοβουλευτικοῦ προεδρισμοῦ), ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν μία μορφὴ διακυβέρνησης στὴν ἄλλη θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς ἰσχυροὺς συνταγματικοὺς κλυδωνισμούς, χωρὶς δηλαδὴ ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος ἢ χωρὶς de facto τροποποίησή του (μέσω π.χ. ἑνὸς συνταγματικοῦ δημοψηφίσματος — θεσμὸ ποὺ δὲν προβλέπει πάντως τὸ Σύνταγμα καὶ ποὺ ἡ διενέργειά του θὰ συνιστοῦσε ὁπωσδήποτε παραβίασή του — μὲ θέμα τὴν ἄμεση ἐκλογὴ τοῦ Προέδρου).

Διότι τὸ ἰσχῦον Σύνταγμα παρόλες τὶς ἐξουσίες ποὺ ἀναγνωρίζει στὸν Πρόεδρο δὲν ἐμπεριέχει τελικὰ μιὰ αὐτοδύναμη προεδρικὴ δυναμικὴ ἱκανὴ νὰ ἀντιπαρατεθεῖ συνολικὰ πρὸς τὴν κοινοβουλευτικὴ καὶ νὰ τὴν παραμερίσει. Οὔτε θεσπίζει τοὺς ἀναγκαίους συνταγματικοὺς θεσμοὺς ἢ μηχανισμοὺς ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν τὴν ἀνάπτυξη καὶ ὁλοκλήρωση μιᾶς τέτοιας διαδικασίας [49]. Μπορεῖ οἱ διατάξεις του νὰ περιέχουν στοιχεῖα «προεδρισμοῦ» δὲν εἶναι ὅμως σὲ θέση νὰ συγκροτήσουν ἕνα ἐνιαῖο σύνολο ἱκανὸ νὰ στηρίξει μιὰ αὐτόνομη προεδρικὴ λειτουργία τοῦ πολιτεύματος. Δὲν ὑπάρχει ἄλλη δυνατότητα ὁμαλῆς λειτουργίας τοῦ Πολιτεύματος ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινοβουλευτική.

Ὁποιαδήποτε ἐπομένως πορεία πρὸς τὸν «προεδρισμὸ» δὲν μπορεῖ νὰ οἰκοδομηθεῖ παρὰ στὴ βάση τῆς πολιτικῆς καὶ συνταγματικῆς ἀσυνέχειας.

10. Κάθε κυβερνητικὸ σύστημα συμπυκνώνει ἕνα συγκεκριμένο συσχετισμὸ κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων, ἀνταποκρίνεται σὲ ὁρισμένη ταξικὴ ἰσορροπία [50]. Μεταβολὴ στὴ μορφὴ διακυβέρνησης ἐπέρχεται συνήθως κάτω

---

49. Ὁποιαδήποτε προσπάθεια ἀνάλυσης τῶν θεσμῶν ἢ μηχανισμῶν ποὺ λείπουν ἀπὸ τὸ ἰσχῦον πολίτευμα καὶ οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀπαραίτητοι γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ «προεδρισμοῦ» θὰ ξεπερνοῦσε τὰ ὅρια τῆς μελέτης αὐτῆς, βλέπε καὶ πιὸ πάνω σημ. 47. Ὁ M. Duverger, σὲ ἄρθρο του ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ «Monde» στὶς 7 Μαΐου 1980 ὑποστήριζε, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Κ. Καραμανλῆ στὴν Προεδρία, ὅτι τὸ πολίτευμα εἶναι πιθανὸν νὰ γνωρίσει τὴ στροφὴ ποὺ γνώρισε τὸ γαλλικὸ πολίτευμα μὲ τὴν καθιέρωση τῆς ἄμεσης ἐκλογῆς τοῦ Προέδρου ἀπὸ τὸ λαὸ τὸ 1962· νὰ στραφεῖ δηλαδὴ σαφῶς πρὸς τὸ ἡμιπροεδρικὸ πρότυπο. Οἱ ἁρμοδιότητες τοῦ Ἕλληνα Προέδρου, ἔγραφε, ποὺ εἶναι πιὸ εὐρεῖες ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ Γάλλου Προέδρου καὶ ἡ ἰσχυρὴ προσωπικότητα τοῦ Καραμανλῆ ἐπιτρέπουν μιὰ τέτοια ἐξέλιξη. Ἡ πρόβλεψη ὡστόσο αὐτὴ τοῦ M. Duverger δὲν ἐπαληθεύθηκε στὴν πράξη.

50. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ Συντάγματος, ὡς ἔκφρασή ἑνὸς ὁρισμένου συσχετισμοῦ κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων, βλέπε Ἀ ρ. Μ ά ν έ σ η, Συνταγματικὸ Δίκαιο, 1981, σ. 166-169 καὶ τὶς ἐκεῖ παραπομπές. Ὁ Ἰταλὸς συνταγματολόγος T. Martines, σημειώνει σχετικὰ μὲ τὸν ταξικὸ χαρακτήρα τῶν κυβερνητικῶν συστημάτων ὅτι «ἐὰν ὑπερισχύουν τὰ συμφέροντα τῆς ἀστικῆς τάξης, ἔχουμε τὸν κλασσικὸ τύπο τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος, τῆς ἐποχῆς τοῦ 18ου αἰώνα, (μὲ ὅλες τὶς ἀναγκαῖες διορθώσεις ἢ συμπληρώσεις ποὺ

ἀπὸ τὴν πίεση σημαντικῶν πολιτικῶν καὶ ταξικῶν ἀνακατατάξεων, προκειμένου νὰ βρεῖ ἔκφραση μιὰ νέα ταξικὴ ἰσορροπία, ἕνας νέος πολιτικὸς συμβιβασμός. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ πολιτειακὴ μεταβολὴ ἀποτελεῖ τὸ βίαιο ἀποτέλεσμα ἢ τὴ μοιραία κατάληξη κάποιας ἱστορικῆς διαδικασίας καὶ δὲν ἐπιβάλλεται ἁπλὰ καὶ μόνο ἐπειδὴ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀξιώσεις κάποιας ἰδέας περὶ κράτους, ἢ ἑνὸς τέλειου θεωρητικοῦ πολιτικοῦ σχήματος.

Ἀλλὰ τὸ ἀντίστροφο δὲν εἶναι πάντα ἀληθινό: εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουμε μεταβολὴ τῆς ταξικῆς ἰσορροπίας χωρὶς ταυτόχρονα νὰ ἔχουμε τροποποίηση τοῦ Συντάγματος ἢ ἀλλαγὴ τοῦ κυβερνητικοῦ συστήματος. Ἔτσι ἐνῶ ὁ καταστατικὸς χάρτης μένει ἀναλλοίωτος, (καὶ ἄρα οἱ θεμελιώδεις ἀρχὲς τοῦ πολιτεύματος ποὺ ρητὰ περιέχονται σ' αὐτὸν) εἶναι δυνατὸν νὰ ἀλλάξει ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ κυρίαρχος συνασπισμὸς ἐξουσίας ἐφαρμόζει, ὑλοποιεῖ τὶς ἀφηρημένες διατάξεις τοῦ Συντάγματος.

Ἄλλωστε καμμιὰ μορφὴ κρατικῆς ὀργάνωσης δὲν εἶναι τόσο καθαρὴ ὥστε νὰ ἀντιστοιχεῖ πλήρως σὲ κάποιο κυβερνητικὸ πρότυπο ἢ ἀρχέτυπο. Κάθε κυβερνητικὸ σύστημα εἶναι δημιούργημα ἱστορικό, γεννήθηκε σὲ ὁρισμένο τόπο καὶ χρόνο καὶ φέρει μέσα του στοιχεῖα ἀντιφατικά, ἀλλὰ καὶ στοιχεῖα ἱστορικῆς μοναδικότητας [51]. Ἐκεῖνο ποὺ τὸ κάνει τελικὰ βιώσιμο καὶ λειτουργικὸ δὲν εἶναι ἡ ἰδεολογικὴ ἢ λογικὴ καθαρότητά του, ἀλλὰ ἡ ἱκανότητά του νὰ διασφαλίζει καὶ νὰ διατηρεῖ τὴν ἑνότητα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, πέρα ἀπὸ τὶς ταξικὲς ἀντιπαραθέσεις καὶ ἀνακατατάξεις καὶ νὰ μὴ θέτει μὲ τὴ λειτουργία του μακροπρόθεσμα σὲ κίνδυνο τὴν πολιτικὴ ἡγεμονία καὶ ἑνότητα τῆς κυρίαρχης τάξης [52]. Ἐφ' ὅσον οἱ δυὸ αὐτὲς ἀξιώσεις ἱκανοποιοῦνται (ἡ μιὰ εἶναι «δομικοῦ» χαρακτήρα καὶ ἡ ἄλλη «πολιτικοῦ») τότε εἶναι δυνατὸν στὸ πλαίτιο τοῦ ἴδιου συνταγματικοῦ περιγράμματος νὰ δημιουργηθοῦν καὶ νὰ ἐπικρατήσουν, μέσα ἀπὸ μιὰ εὐνοϊκὴ συγκυρία, νέοι συσχετισμοὶ κοινωνικοπολιτικῶν δυνά-

---

ἡ ἐξέλιξη ἔχει ἐπιφέρει). Ἂν ἀντίθετα ἡ κοινωνικὴ βάση εἶναι ἑτερογενὴς καὶ ὑπάρχει (ὀξεία) ταξικὴ σύγκρουση, ἡ μορφὴ κοινοβουλευτικῆς διακυβέρνησης μπαίνει σὲ κρίση (...) καὶ μεταμορφώνεται εἴτε σὲ σύστημα τῆς κυβερνώσης Βουλῆς (...) εἴτε σὲ ἡμιπροεδρικὸ σύστημα (στὸ ὁποῖο τὰ ἀστικὰ πολιτικὰ κόμματα διατηροῦν τὴν κυριαρχία)». (Diritto Costituzionale σ. 201). Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ἐπιφυλάξεις ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει κανεὶς ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβεια τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν καὶ ὡς πρὸς τὸν σχηματικὸ ἐν μέρει χαρακτήρα τους, ἡ ἀναζήτηση τοῦ ταξικοῦ περιεχομένου σὲ κάθε κυβερνητικὸ σύστημα εἶναι μιὰ πορεία μεθοδολογικὰ ἀναγκαία. Πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, μὲ μεγαλύτερη ὅμως συνέπεια, βαδίζουν οἱ ἔρευνες τῶν M. Miaille, ὅ.π. ἰδίως σ. 28-30, 98-104 καὶ 220-235 καὶ Ph. Dujardin, ὅ.π., σ. 121-131, 143-146.

51. Δ. Τσάτσου, Συνταγματικὸ Δίκαιο, σ. 41 καὶ 224 καὶ T. Martines, ὅ.π., σ. 191 : «δὲν ὑπάρχει ἕνας τύπος κοινοβουλευτικῆς διακυβέρνησης ἀλλὰ τόσοι τύποι ὅσες εἶναι οἱ καταστάσεις τῶν συγκεκριμένων πραγματοποιήσεών της».

52. Γιὰ τὴ λειτουργία αὐτὴ τοῦ Συντάγματος βλ. Ἀ ρ. Μάνεση, ὅ.π., σ. 167 ἐπ. καὶ 173 ἐπ.

μεων, νέες πολιτικὲς ἰσορροπίες [53], οἱ ὁποῖες ὅμως στὰ μάτια τῆς κυρίαρχης τάξης δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχουν χαρακτήρα συγκυριακὸ καὶ ἄρα πρόσκαιρο.

Ὁ χρόνος θὰ δείξει ἂν τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 καὶ τὸ κυβερνητικὸ σύστημα ποὺ ἱδρύει διαθέτουν ἀνθεκτικότητα καὶ εὐελιξία. Περισσότερο ὅμως καὶ ἀπὸ τὸ ἀφηρημένο γράμμα τῶν συνταγματικῶν διατάξεων ἐκεῖνο ποὺ τελικὰ θὰ κρίνει τὴν ἀντοχή του εἶναι ὁ τρόπος ποὺ οἱ κυρίαρχες πολιτικὰ δυνάμεις θὰ τὸ ἐφαρμόσουν, ἀλλὰ καὶ κατὰ πόσο ἡ ἐφαρμογὴ αὐτὴ θὰ γίνει ἀποδεκτή, θὰ συναντήσει τὴν συναίνεση τῶν ἀντίπαλων πολιτικὰ δυνάμεων. Καὶ εἶναι ἀλήθεια πὼς οὔτε ἡ εὐελιξία οὔτε ἡ ἀποδοχὴ ἔλλειψαν ἀπὸ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1975.

Ἀναζήτηση τῆς κυρίαρχης πολιτικὰ ἀντίθεσης καὶ ὁ ρόλος τῶν κομμάτων

11. Ἡ διαπίστωση ὅσι τὸ ἰσχῦον κυβερνητικὸ σύστημα εἶναι τὸ κοινοβουλευτικό, καὶ μάλιστα στὴν ἀμιγὴ ἢ μονιστική του παραλλαγή, δὲν ἔχει τὴν ἔννοια ὅτι τὸ ἰσχῦον Πολίτευμα εἶναι ἄρα πιὸ δημοκρατικὸ ἀπ' ὅ,τι θὰ ἦταν ἂν ἴσχυε ὁ προεδρικὸς κοινοβουλευτισμός. Οὔτε σημαίνει ὅτι τὸ πολιτικό μας σύστημα δὲν ἐμφανίζει, ἢ δὲν δικαιολογεῖται νὰ ἐμφανίζει, συμπτώματα πολιτικοῦ αὐταρχισμοῦ καὶ κρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ. Πίσω ἀπὸ τὰ τυπικὰ γνωρίσματα τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος κρύβονται καὶ λειτουργοῦν ἀνενόχλητες ὅλες οἱ γνωστὲς ἀλλοιώσεις ἢ μεταμορφώσεις κάθε σύγχρονης κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας [54]. Ἐνίσχυση στὸ ἔπακρον τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας,

---

53. «Ἡ σταθεροποίηση τοῦ ἐπιτευχθέντος status quo ἐπιχειρεῖται μὲ τὸ Σύνταγμα μέσω ρυθμίσεων γενικοῦ χαρακτήρα, σχετικὰ μακροπρόθεσμων καὶ μὲ περιθώρια μᾶλλον ἐλαστικά, ὥστε νὰ διευκολύνεται ἡ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ Συντάγματος ἐξέλιξη καὶ ἀναδιάταξη τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων καὶ ἐπομένως ἡ ἱστορικὴ ἀντοχή του». Ἀ ρ. Μ ά ν ε σ η, ὅ.π., σ. 168-169.

54. Οἱ μεταμορφώσεις αὐτὲς δὲν εἶναι βέβαια σύγχρονο φαινόμενο. Εἶχαν ἐμφανιστεῖ ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα τούτου στὶς πιὸ ἀναπτυγμένες μορφὲς τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας ὅπως π.χ. στὴ βρεταννικὴ δημοκρατία. Μερικὲς βασικὲς ἀλλοιώσεις τοῦ βρεταννικοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος εἶχε ἐπισημάνει πρὶν 80 χρόνια ὁ M. O s t r o g o r s k i, La democratie et les partis politiques 1902, (ἐπανέκδοση, Seuil 1979), ἰδίως σ. 82-83. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλέπε τὶς μελέτες τοῦ B. M i r k i n e - G u e t j e v i t c h, Le régime parlementaire d'après-guerre, Mélanges, P. Negulesco, Bucuresti. 1935, σ. 525-544, ὅπου ἀναλύεται τὸ φαινόμενο τῆς ἐκλογίκευσης τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος καὶ ὑπογραμμίζεται ἡ ἀναπόφευκτη πολιτικὴ ὑπεροχὴ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἀπέναντι στὴ νομοθετική, τ ο ῦ ἴ δ ι ο υ, · Le régime parlementaire dans les recentes constitutions européennes, Revue Internationale de droit Comparé, 1953, σ. 605, W. J. G a n s h o f v a n d e r M e e r s c h, «La primauté de l'exécutif», rapport général au VIIe Congrès international de droit comparé, Uppsala, 6-13 Aoûtu 1966, Stockholm, (ἀνάτυπο), σ. 412 ἐπ. καὶ 471-478, καὶ P. M. G a u d e m e t, Le pouvoir executif dans les pays occidentaux, Paris 1966, σ. 109-112. Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ βι-

ἐμφανὴς κυριαρχία της πάνω στὴ νομοθετική· τὴ νομοθετικὴ ἐξουσία δὲν τὴν ἀσκεῖ στὴν οὐσία ἡ Βουλὴ ἀλλὰ ἡ Κυβέρνηση, ποὺ νομοθετεῖ μὲ τὴν ἔγκριση τῆς κυβερνητικῆς πλειοψηφίας· ἡ νομοθετικὴ πρωτοβουλία δὲν ἀνήκει στοὺς βουλευτές, ἀλλὰ στοὺς ὑπουργοὺς καὶ τὸ ὑπουργικὸ συμβούλιο· τὴν ἡμερήσια διάταξη τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς δὲν τὴν ὁρίζει ὁ Πρόεδρός της, ἀλλὰ ὁ Πρωθυπουργός· ὁ κοινοβουλευτικὸς ἔλεγχος τῶν πράξεων τῆς κυβέρνησης εἶναι μηδαμινὸς ὅταν δὲν εἶναι ἀνύπαρκτος· οἱ βουλευτὲς μποροῦν βέβαια νὰ ἐλέγχουν καὶ νὰ ἐρωτοῦν τοὺς ὑπουργούς, αὐτοὶ ὅμως ἀπαντοῦν αὐτὸ ποὺ θέλουν καὶ ὅταν θέλουν· οἱ ὑπουργοὶ ἐπιλέγονται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν Πρωθυπουργὸ ἀπὸ τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ ὁποίου καὶ μόνον ἐξαρτῶνται, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Πρωθυπουργὸς ἐκλέγεται οὐσιαστικὰ ἄμεσα ἀπὸ τὸ ἐκλογικὸ σῶμα καὶ δὲν ὑποδεικνύεται ἀπὸ τὴ Βουλή· ἡ κυβέρνηση δὲν κινδυνεύει νὰ ἀνατραπεῖ στὸ κοινοβούλιο μετὰ ἀπὸ πρόταση δυσπιστίας, κινδυνεύει νὰ ἀναγκαστεῖ σὲ παραίτηση κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς κοινῆς γνώμης μετὰ ἀπὸ πολιτικὲς διαφωνίες, κομματικὲς διενέξεις ἢ πολιτικὰ σκάνδαλα.

Ἡ διαπίστωση ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλη δυνατότητα ὁμαλῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινοβουλευτική, δὲν ἔχει, λοιπόν, τὴν ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ ἐφησυχασμοῦ, δὲν σημαίνει ὅτι οἱ συνταγματολόγοι μποροῦν τώρα πιὰ νὰ κοιμοῦνται ἥσυχα, ἐφ' ὅσον τὸ πολίτευμα δὲν ἐμφανίζει τὰ στοιχεῖα ποὺ εἶχε καταγγείλει κατὰ τὴ συζήτηση τοῦ Συντάγματος ἡ τότε μειοψηφία καὶ εἶχε ἐπισημάνει ἕνα μέρος τῆς θεωρίας. Σημαίνει ὅτι ἡ συγκέντρωση καὶ ἡ προσωποποίηση τῆς ἐξουσίας — ποὺ ἦταν βασικὴ ἐπιδίωξη τῆς κυρίαρχης πολιτικὰ δύναμης καὶ ἐντασσόταν στὸ πλαίσιο μιᾶς γενικότερης ἱστορικῆς τάσης γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς ἰσχυρῆς καὶ ἀποτελεσματικῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας [55] — δὲν πραγματοποιήθηκε στὸ πρόσωπο τοῦ Προέδρου, ἀλλὰ κυρίως στὸ πρόσωπο τοῦ Πρωθυπουργοῦ. Ἡ μετατόπιση

βλιογραφία Ἀλ. Σβώλου, Προβλήματα κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας, (σημ. 17) καὶ Ἀλ. Βαμβέτσου, Παρεκβάσεις τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, Σύμμεικτα Σβώλου, 1960, σ. 255-304 ἰδίως 271 ἑπ., 281-283. Γι' αὐτὰ καὶ ἄλλα σχετικὰ βλέπε ἀκόμη Ἀρ. Μάνεση, Ἡ κρίση τῶν θεσμῶν τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας καὶ τὸ Σύνταγμα, Σύγχρονα θέματα, 1980, σ. 20-35 ἰδίως σ. 31-35. Ν. Ἀλιβιζάτου, ὁ ἐκδημοκρατισμὸς σήμερα: σύγχρονες διαστάσεις ἑνὸς παλιοῦ αἰτήματος, Σύγχρονα θέματα, 1980, σ. 71-80 ἰδίως 73-77.

55. Ὁ καθηγητὴς Φ. Βεγλερής, Ἡ διαρρύθμισις, (σημ. 15), εἶχε ἐπισημάνει σωστὰ ὅτι «φανερὸ ἰδανικὸ καὶ ἀγωνία μαζὶ τοῦ σχεδίου» ἦταν «ἕνας ἰσχυρὸς πρόεδρος καὶ μία ἰσχυρὴ κυβέρνηση», ἡ ἐνίσχυση δηλαδὴ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας στὸ σύνολό της. «Γι' αὐτὸ τὸ λόγο καὶ οἱ συνδυασμοὶ δυνατοῦ προέδρου καὶ μαλακοῦ πρωθυπουργοῦ δὲν θὰ δώσουν διαφορετικὰ ἀποτελέσματα». Σχετικὰ μὲ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας μετὰ τὸ 1975 καὶ τὴν ἀνάγκη διαφύλαξης τῆς ἑνότητάς της ὥστε «νὰ μὴ διαταραχθεῖ τελικὰ ἡ ἀπρόσκοπτη ἀναπαραγωγὴ τῆς ἀστικῆς κυριαρχίας, βλέπε, Γ. Πάσχου, Ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, Ὁ Πολίτης 35, (1980) σ. 11 ἑπ., 17.

αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ ἑρμηνεύεται ὡς ματαίωση τῆς προσπάθειας, ἀλλὰ ὡς ἐπίτευξη τοῦ στόχου μὲ ἄλλα μέσα: ἂν ἀποφεύχθηκε ἡ «πρωθυπουργοποίηση» τοῦ Προέδρου εἶναι γιατὶ ἐπιτεύχθηκε στὴν πράξη ἡ «προεδροποίηση» τοῦ Πρωθυπουργοῦ.

Ἡ συνταγματικὴ αὐτὴ ἐξέλιξη ὀφείλεται βασικὰ στὴν ἰδιαίτερα ἐντυπωσιακὴ ἀνάπτυξη τοῦ κομματικοῦ φαινομένου στὴ μεταδικτατορικὴ Ἑλλάδα, καὶ ἰδίως στὸν τρόπο ὀργάνωσης καὶ στὶς σχέσεις τῶν κομμάτων μεταξύ τους καθὼς καὶ στὶς σχέσεις τους μὲ τοὺς ἐκλογεῖς τους καὶ γενικὰ στὴν ἔντονη παρουσία τους στὸν πολιτικὸ στίβο.

Τὰ κόμματα δὲν λειτούργησαν τὰ τελευταῖα χρόνια μόνον ὡς μηχανισμοὶ λαϊκῆς ἐνσωμάτωσης, χειραγώγησης τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων καὶ ὡς μεσολαβητὲς τῶν ταξικῶν συμφερόντων [56], ἐξασφάλισαν, παράλληλα, μέσα ἀπὸ τὸ κομματικὸ παιγνίδι, ὁμαλὴ δημοκρατικὴ διαδικασία καὶ ἀναζωογόνησαν τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα.

Ἀλλὰ ἡ πιὸ ἀξιόλογη λειτουργία τους, ὡς πρὸς τὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, εἶναι ὅτι στήριξαν τὴν καινοβουλευτικὴ λειτουργία τοῦ πολιτεύματος. Τὸ ἐπίκεντρο τῆς συνταγματικῆς ἰσορροπίας δὲν βρίσκεται πιὰ στὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἢ στὶς σχέσεις της μὲ τὴ νομοθετική, ἔχει μετατοπιστεῖ στὸ κομματικὸ σύστημα. Οἱ σχέσεις μάλιστα ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καὶ κομματικοῦ συστήματος ἔχουν διαμορφωθεῖ κατὰ τρόπο ἀντιστρόφως ἀνάλογο: ὅσο καχεκτικὸ καὶ ὑποτονικὸ ὅτι εἶναι τὸ κομματικὸ σύστημα τόσο πολιτικὰ δραστήρια καὶ ἐνδυναμωμένη ἐμφανίζεται, (ἰδίως ὡς πρὸς τὸ ρυθμιστικὸ ρόλο τοῦ ἀρχηγοῦ της) ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, καὶ ἀντίστροφα, ὅσο πολιτικὰ καὶ λειτουργικὰ αὐτοδύναμο καὶ ἰσορροπημένο εἶναι τὸ κομματικὸ σύστημα, τόσο ὁ ρόλος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἀποβαίνει πολιτικὰ καὶ γενικότερα θεσμικὰ ἀποδυναμωμένος.

Ἡ κυρίαρχη πολιτικὰ ἀντίθεση δὲν περνᾶ σήμερα ἀναγκαστικὰ— ὅπως τὴν ἐποχὴ τῆς μοναρχίας — ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση Πρωθυπουργοῦ καὶ ἀρχηγοῦ τοῦ Κράτους, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση κυβέρνησης-ἀντιπολίτευσης, ἢ πλειοψηφίας-μειοψηφίας καὶ τῶν ἀντίστοιχων κομματικῶν φορέων τους. Ἡ πολιτικὴ τῆς δημοκρατίας ἔγραφε πρὶν 50 χρόνια ὁ Κέλσεν [57] εἶναι ἡ πολιτικὴ τοῦ συμβιβασμοῦ, ἑνὸς συμβιβασμοῦ μεταξὺ πλειοψηφίας καὶ μειοψηφίας. Οἱ ζωντανοὶ φορεῖς ἢ τὰ δραστήρια ὑποκείμενα αὐτῆς τῆς ἀδιάκοπης συνδιαλλαγῆς-ἀντιπαράθεσης εἶναι τὰ κόμματα, τὰ ὁποῖα τὸ Σύνταγμα τοῦ

---

56. Γιὰ τὸ ρόλο τῶν κομμάτων στὴ σύγχρονη ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία, τὴν ἐξαιρετικὰ διεισδυτικὴ μελέτη τοῦ Ant. Negri, Lo Stato dei partiti, La forma Stato, σ. 111-149, 114-125, 138 καὶ 142-149.

57. H. Kelsen, Vom Wesen und Wert der Demokratie, Tübingen 1920, σ. 13 καὶ 36.

1975 ἀνήγαγε σὲ συνταγματικὸ θεσμὸ[58] ἀναγνωρίζοντας ἔτσι τὴν τεράστια σημασία τους τόσο γιὰ τὴ λειτουργία ὅσο καὶ γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ πολιτεύματος.

58. Βλέπε σχετικὰ τὴ σημαντικὴ διατριβὴ τοῦ Γ. Δρόσου, Ἡ νομικὴ θέση τῶν πολιτικῶν κομμάτων στὴν Ἑλλάδα, Σάκκουλας, Ἀθήνα 1982, ὅπου καὶ συστηματικὴ ἑρμηνεία τοῦ ἄρθρου 29 Σ. Γενικότερα γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ κομματικοῦ φαινομένου καὶ τὴ σημασία του στὴ λειτουργία τῆς σύγχρονης δημοκρατίας καὶ τὴ μεταμόρφωσή της σὲ κομματική, Ἀνδ. Δημητροπούλου, Ἡ δομὴ καὶ ἡ λειτουργία τῆς σύγχρονης δημοκρατίας, Ἀθήνα 1977 ἰδίως, σ. 15 ἑπ., 52 ἑπ., καὶ 101 ἑπ.

ΤΥΠΟΙΣ : Φ. ΤΣΙΡΩΝΗ — ΜΟΝΟΤΥΠΙΚΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ
ΛΕΝΟΡΜΑΝ 185 — ΤΗΛ. 5123734